

UPPSALA
UNIVERSITET

Uppsala universitet
Centrum för multietnisk forskning
Laura Palosuo
2008-11-14

En inventering av forskningen om romer i Sverige

Ett uppdrag från
Delegationen för romska frågor

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

INLEDNING	1
DEL I: ATT SKISSA UPP ETT FORSKNINGSLÄGE	3
ROMERNA I ETT HISTORISKT SAMMANHANG	3
Aktuella historiska studier från majoritetssamhällets perspektiv	5
Resandefolket	8
Folkmordet på romerna under andra världskriget	11
ROMERNA I DAGENS SAMHÄLLE	12
Forskning om diskriminering och utanförskap	13
Romer och utbildning	16
Romer och religion	19
Romsk kultur	20
ROMANI CHIB – STUDIER OM SPRÅK OCH SPRÅKVÅRD	22
DEL II: VAD SKA DEN FRAMTIDA FORSKNINGEN OM ROMER FOKUSERA PÅ?	26
KOMMANDE STUDIER	26
FÖRSLAG TILL NY FORSKNING	28
DEL III: BIBLIOGRAFI	33
SVENSK LITTERATUR	33
Vetenskaplig litteratur	33
Rapporter och utredningar	38
Övrig litteratur på svenska	41
Opublicerade uppsatser	42
VETENSKAPLIG LITTERATUR FRÅN ÖVRIGA NORDEN	44
INTERNATIONELL FORSKNING: ETT URVAL	47
SKÖNLITTERATUR OCH MEMOARER	50
INTERNET	51
SAMMANFATTNING	52

Inledning

År 1999 blev romerna i Sverige erkända som en nationell minoritet vid sidan av samer, sverigefinnar, tornedalingar och judar (Bet. 1999/2000:KU6, rskr. 1999/2000:69). Detta var ett viktigt steg i en process från utanförskap till inkludering i majoritetssamhället. Under århundraden har romerna i Sverige varit en marginaliserad grupp. De har tvingats utstå diskriminering och intolerans, och ibland även tvångsassimilering och förföljelse. Samtidigt, framförallt under den senare hälften av 1900-talet, har både enskilda individer och samhällsorgan försökt att arbeta för romernas väl, men ofta misslyckats på grund av okunskap och seglivade fördomar. Vi alla, och ibland även romerna själva, är påverkade av den berättelse, den bild, som skapats och upprätthållits av majoritetssamhället gentemot romerna (Montesino Parra 2002: 206).

En annan orsak till tidigare misslyckanden att bryta utanförskapet har varit bristande samarbete med den romska minoriteten (se t.ex. DO 2004; Nordström & Kai 2007). I och med inrättandet av Delegationen för romska frågor år 2007 har ett steg tagits för att förbättra romernas situation i Sverige. Syftet med delegationen är att främja romernas rättigheter och bidra till att bryta romernas politiska och sociala marginalisering. Delegationen arbetar i dialog med romska företrädare i syfte att främja samarbetet och romernas delaktighet i processen.¹

En av delegationens uppgifter är att utreda romernas situation i Sverige, bland annat genom att sammanställa och redovisa kunskap som finns på området. Som ett led i detta arbete gavs Centrum för multietnisk forskning vid Uppsala universitet under våren 2008 i uppdrag att inventera forskningen kring romerna i Sverige. Denna rapport syftar till att redovisa resultaten av inventeringen och utmynnar i ett antal förslag på forskningsområden som bör prioriteras.

Det är redan ett känt faktum att den vetenskapliga forskningen om romer i Sverige är mycket eftersatt (se t.ex. Rodell Olgaç 2006: 16). Det råder en brist på forskning, och då framförallt ny forskning, inom de flesta områden: historia, kultur, språk samt frågor såsom diskriminering, undervisning etc. Men för att kunna diskutera vad som bör prioriteras och var de största bristerna finns, krävs det en grundlig genomgång av forskning. Föreliggande utredning söker således svar på följande frågor: Hur ser forskningsfältet om romernas historia, kultur, språk och ställning ut i Sverige? Vilka studier finns och vilken kunskap har dessa studier fört fram? Vilka kunskapsluckor kan identifieras? Vilken forskning bör prioriteras i framtiden?

Inventeringen presenteras i tre delar. I den första redovisas resultaten av litteraturstudien som syftar till att kartlägga den befintliga svenska forskningen om

¹ Delegationens uppdrag är tidsbegränsat till den 31 december 2009. Uppdraget ”ska resultera i en utredning, som ska innehålla förslag på hur arbetet för att förbättra romers situation ska fortsätta efter det att delegationen har avslutat sitt uppdrag.” För mer information om delegationen och dess arbetsområden, se www.romadelegationen.se (2008-07-12).

romerna.² Forskningen tas upp här tematiskt och till en viss del kronologiskt. Presentationen av de historiska studierna följs av en genomgång av nyare forskning kring romernas ställning samt övriga sociala frågor (t.ex. utbildning, diskriminering, religion). Därefter behandlas den vetenskapliga litteraturen kring romani chib, det romska språket. I viss mån kommer även forskningen i övriga världen, och då framförallt i de nordiska länderna, att tas upp och jämföras med den svenska.

I den andra delen av inventeringen redogörs kortfattat för vilken forskning som nyligen initierats och som förhoppningsvis kommer att publiceras inom en överskådlig framtid. Här diskuteras också vilka luckor och brister som finns i forskningen och föreslås vilka kunskapsområden som bör prioriteras i framtiden. Den tredje delen består av en omfattande referenslista, innehållande framförallt svensk och nordisk, men även internationell forskning på området. Listor över opublicerade studier såsom kandidat- och magisteruppsatser vid svenska universitet och ett urval av skönlitteratur inkluderas också, vid sidan av en kortare förteckning över Internet-sidor där man kan leta efter vidare information om romer.

En romsk referensgrupp har varit knuten till uppdraget. Gruppen har bestått av Robert Brisenstam, Larissa Grönstrand, Gergor Dufunia Kwiek, Agnes Lakatos och Michal Jono Stankov.³ Gruppen har samlats två gånger under tre månader och den har varit till stor hjälp framförallt då det gäller den andra delen av inventeringen – vad behöver göras i framtiden då det gäller forskningen om romer i Sverige? Det ska betonas att flera av förslagen har kommit från de romska medverkande och att prioriteringsordningen av de förslag som presenteras har diskuterats med gruppen. Syftet med samarbetet har varit att bidra till en förändring, där romerna kan vara med och påverka forskningsagendan. Ett sådant samarbete är nödvändigt för att forskningen ska kännas meningsfull både för den nationella minoriteten och för den som initierar eventuella forskningsprojekt.

Ett stort tack ska riktas till hela referensgruppen samt till Satu Gröndahl och Leena Huss vid Centrum för multietnisk forskning i Uppsala för stöd och kommentarer kring inventeringens utformning och innehåll. Ett speciellt tack till Robert Brisenstam, Gregor Dufunia Kwiek och Michal Jono Stankov för en givande diskussion kring forskningsförslagen. Ett varmt tack går även till Lars M. Andersson, Elin Strand och Mats Deland för läsning och kommentarer av rapporten.

² Ett antal tämligen fylliga beskrivningar av forskningsläget finns redan i bland annat Norma Montesino Parras (2002) och Christina Rodell Olgaçs (2006) avhandlingar. Om äldre svensk litteratur se Yvonne Pålsson (1976), *Zigenare och tattare i Sverige 1950-1975. Bidrag till en bibliografi*. Borås: Immigrant-institutet.

³ Även Embla Säfmark blev tillfrågad och invald i referensgruppen, men hon hade tyvärr inte möjlighet att närvara vid gruppens möten.

Del I: Att skissa upp ett forskningsläge

Under arbetets gång upprättades en databas över alla verk som kunnat lokaliseras och som på något sätt behandlar ämnet romer. Detta resulterade i sammanlagt 900 poster, innehållande både vetenskapliga studier (såväl i Sverige som internationellt), artiklar, memoarer, skönlitteratur och statliga rapporter, lagtexter och utredningar. Av dessa 900 titlar valdes först och främst de verk ut som var mest intressant ur ett svenskt och ett nordiskt perspektiv.⁴ I det följande kommer de viktigaste svenska studierna att presenteras och sättas i sitt sammanhang, vid sidan av ett antal studier från andra nordiska länder, framförallt Finland och Norge. Fokus är på vetenskapliga studier, såsom nämndes i inledningen, men ibland är gränsen mellan vetenskapligt och icke-vetenskapligt svår att dra. För att göra bilden så fyllig som möjligt har därför även verk som kanske inte alltid lever upp till vetenskapliga kriterier inkluderats, då dessa ändå kan vara intressanta för den som vill söka efter mer kunskap om romerna. Rapporten gör inte anspråk på att vara heltäckande, men förhoppningsvis har de allra främsta verken inom det svenska forskningsfältet kunnat inringas.

Romerna i ett historiskt sammanhang

Det kan konstateras att de första studierna om romer – internationellt såväl som i Sverige – ofta hade en kartläggande karaktär, med tonvikt på romernas ursprung, historia och kultur. En våg av intresse för romerna inleddes efter utgivandet av den tyske lingvisten Heinrich Grellmans studie i slutet av 1700-talet, och även i Sverige inspirerades man av hans teser. Norma Montesino Parra har beskrivit den äldsta europeiska (inklusive den svenska) forskningen i sin *Zigenarfrågan. Intervention och romantik* (Montesino Parra 2002: kap. 4) och därför kommer inte detta tas upp i det här sammanhanget.⁵

I Sverige har man inte bedrivit någon grundforskning kring romernas ursprung, men en kort redogörelse för romernas historia i Europa kan man finna exempelvis i David Gaunts artikel ”Om romerna och deras historia” (Gaunt 2001) eller i Kari Frauruds och Kenneth Hyltenstams ”Språkkontakt och språkbevarande: romani i Sverige” (Fraurud & Hyltenstam 1999). I svenska källor nämns romerna för första gången år 1512, då en grupp romer sägs ha anlänt till Stockholm (Thesleff 1904; Pulma 2006: 20). Från början kallades gruppen för ”tattare”, på grund av en förväxling med folkgruppen tatarer.

⁴ En inventering av det internationella forskningsläget hade varit ett helt annat uppdrag som kräver mycket mer tid och resurser.

⁵ Av de allra tidigaste svenska verken kan nämnas bland annat Björckman (1730), Ganander (1780) samt Rabenius (1791).

Termen ”zigenare” började användas på 1630-talet, men vid denna tid och ända fram till 1900-talets början gjorde man ingen distinktion mellan romer och resande. Man kan således se att benämningarna ”zigenare” och ”tattare” alternerar i de svenska källorna (Fraurud & Hyltenstam 1999; Rodell Olgaç 2006: 26).

Den svenska forskningen om romernas historia har i mångt och mycket byggt på idéer och tankar i den äldre internationella forskningen. De viktigaste undersökningarna under 1900-talet var ett antal sådana studier, och dessa kom att användas som underlag för ett flertal myndighetsuppdrag (Montesino Parra 2002: 75; Rodell Olgaç 2006: 37). Offentliga utredningar gjordes både år 1923 (SOU 1923:2) samt 1956 (SOU 1956:43). Några av de personer som kom att anses besitta ”zigenarexpertis” var Arthur Thesleff (ordförande för The Gypsy Lore Society), historikern och språkforskaren Allan Etzler och etnologen Carl-Herman Tillhagen. Thesleffs studier låg till grund för en statlig utredning i Finland år 1900 och även för den svenska utredningen från 1923. Tillhagen gjorde omfattande etnografiska studier om romerna under 1940-talet och var sakkunnig i SOU 1956. Denna utredning drog slutsatsen att romernas kulturella utveckling låg efter den ”generella” svenska utvecklingen. Utredarna såg ingen annan lösning än anpassning till majoritetssamhället genom olika strategier såsom bofasthet, registrering och sysselsättning (Montesino Parra 2002: 83f, 126-133). Intervention ansågs alltså som det enda sättet att ”försvenska” den romska minoriteten.

Under 1960- och 1970-talen uppmärksammades romernas sociala situation i Sverige. Socialläkaren John Takman och psykologen Arne Trankell var några av de främsta forskarna i romska frågor under den här tiden. Takman beskrev i sin studie *The Gypsies in Sweden. A Socio-Medical Study* (Takman 1976) den tilltagande fattigdomen och ohälsan bland landets romer. Han argumenterade för att staten borde ta ansvar för de romska medborgarna, och att problemen berodde på okunnighet och diskriminering mot romer som grupp (Rodell Olgaç 2006: 46; Nordström & Kai 2007: 125). Arne Trankell, tillsammans med sin hustru Ingrid Trankell, beskrev romernas historia i Sverige utifrån de förändrade villkoren för försörjning i förhållande till nomadlivet (se t.ex. Trankell & Trankell 1965a). De identifierade olika hinder för den anpassningsprocess som man fortfarande ansåg som nödvändig. I likhet med Takman betonade de myndigheternas ansvar för att lösa situationen, men detta skedde utifrån psykologiska förklaringsmodeller. Grunderna för det harmoniska livet som nomadiserat folk hade försvunnit i det moderna samhället, men romerna själva var oförmögna till förändring, enligt Trankell och Trankell. Den förändring hos vissa romer som ändå skedde förklarades med hjälp av den kulturella upplösning och splittring som höll på att ske inom det romska kollektivet.

Montesino Parra har visat hur dessa forskare beskrev romerna som ett kollektiv, som ”kvarstannat i sina gamla föreställningar och beteendemönster”. Eventuella avvikelser från detta mönster förklarades också utifrån romerna som ett kollektiv, vilket passade in i ”berättelsen” om romerna (Montesino Parra 2002: 158-161). Även en nyare skrift, Karl-Olov Arnstbergs *Svenskar och zigenare. En etnologisk studie av samspelet över en kulturell gräns*

(1998), har blivit kritiserad för att falla in i ett liknande tankesätt, där stereotypa föreställningar om romer som ett kollektiv överskuggar de faktiska forskningsresultaten (se t.ex. Strand 2001; Rodell Olgaç 2006: 48).

Mot slutet av 1970-talet genomfördes också studier om romsk invandring till Sverige. Claudio Marta ingick i Trankells forskningsgrupp vid Pedagogiska institutionen i Stockholm och år 1979 publicerade han sin avhandling om en grupp Lovara-romer som invandrat från Italien. Avhandlingen fokuserar på vilka förväntningar romerna hade och hur de blev mottagna och bemötta av det svenska samhället. Marta visar att gruppens förväntningar inte uppfylldes – de fick inte de bostäder och de arbeten som de trott att de blivit lovade. De svenska myndigheterna erbjöd romerna olika kurser, som avsågs som förberedande inför arbetslivet i Sverige. Dessa kurser ansågs dock som lönlösa av romerna. Situationen ledde till frustration och en kulturell konflikt var ett faktum (Marta 1979). Ignacy-Marek Kaminski har i sin avhandling i antropologi studerat mottagandet av romska invandrare från Polen (Kaminski 1980).

Aktuella historiska studier från majoritetssamhällets perspektiv

Till de äldre sociologiska analyserna som rör romernas ursprung och utanförskap skall läggas ett fåtal nyare historiska studier, som framförallt syftar till att utifrån empiriskt källmaterial kartlägga romernas och de resandes relation till majoritetssamhället. Den ovan nämnda Montesino Parras *Zigenarfrågan. Intervention och romantik* (2002) fokuserar på den svenska statens relation till den romska minoriteten på en normativ, politisk nivå. En av de viktigaste slutsatserna i hennes studie är att synen på och behandlingen av romer i Sverige följde den centralstyrda statsmaktens utveckling och behovet av kontroll. Under perioden fram till 1800-talet underställdes romerna en behandling som var avsedd för ”fattiga” i allmänhet och de drabbades naturligtvis hårt av förordningar som reglerade ”landstrykeri”. I huvudsak hade dock statsmakten inget intresse av att behandla romerna som en separat grupp, utan delade upp befolkningen i ”nyttiga” och ”onyttiga” undersåtar. ”Nyttiga” var de som hade en utkomst och en möjlighet att försörja sig, medan de ”onyttiga” skulle tvingas arbeta eller, i den händelse de var immigranter, utvisas från landet (Montesino Parra 2002: 54ff).

I takt med moderniseringen och den tilltagande industrialiseringen under sent 1800-tal uppstod dock ett intresse hos staten att kartlägga olika befolkningsgrupper. Detta hängde samman med medborgarskapets växande betydelse och förändrade identitetsstrukturer, i enlighet med periodens tankemönster om nationsbildning. I denna process delades de fattiga in i ”egna” och ”främmande”. De ”främmande” fattiga beskrevs som hotfulla, medan de som man ville inkludera, de ”egna”, beskrevs i ordalag som förde dem närmare majoritetsbefolkningen. Ett exempel på detta var den uppdelning mellan resande och romer som uppstod vid slutet av 1800-talet. Resande sågs som en ”svensk”

grupp av lösdrivande individer, medan romer betraktades ”utländska”.⁶ Under första hälften av 1900-talet hade statens lösdriverilagar till syfte att tvinga de resande att bli bofasta, men efter andra världskriget, då även andra romska gruppers situation kom i fokus för de svenska myndigheterna, tog man mer och mer avstånd från tanken om tvångsassimilering. Enligt Montesino Parra blev ”vetenskapligt socialt arbete”, genom en interventionsmodell, den nya strategin för hur man skulle hantera ”zigenarfrågan”. Romerna skulle förvandlas till ”nyttiga” medborgare genom satsningar på barnen, som var den grupp av individer som man lättast kunde påverka. Genom kunskap och expertis skulle ”problemet” lösas. Montesino Parra framhåller dock att den nya tidens konsulter ”upprepade samma mönster som tidigare zigenare experter: de förutsatte att zigenarna var ett socialt problem [...]” (Montesino Parra 2002: 194). Genom att fokusera på att identifiera problemet i stället för att samarbeta med romerna för att lösa problemet, upprepade man samma ”berättelse” som gjorts under århundradena. Montesino Parra drar slutsatsen att statens agerande i de romska frågorna har präglats både av kontinuitet och av förändring. Kontinuitet i och med att man alltid betraktat romerna som ett kollektiv, förändring i och med att åtgärderna varierat över tid (Montesino Parra 2002: 191).

En annan aktuell och viktig studie med ett historiskt perspektiv är Panu Pulmas *Suljetut ovet. Pohjoismaiden romanipolitiikka 1500-luvulta EU-aikaan* (2006).⁷ Syftet med undersökningen är att beskriva den statliga minoritetspolitiken, dess karaktär och förändringar i Norden under 500 år. Pulma studerar framförallt politikens resultat, framgångar och misslyckanden. Han lyfter också fram, i likhet med Montesino Parra, frågor kring kontinuitet och förändring. Pulma urskiljer två viktiga huvudlinjer i den nordiska politiken; en strävan att utestänga romerna från de statliga och samhällliga institutionerna, men samtidigt också en vilja att integrera romerna in i majoritetssamhället (Pulma 2006: 12, 195). Han skissar upp fyra perioder med specifika karakteristika. Den första perioden sträcker sig från 1520-talet till 1600-talets mitt och skildras som en tid av nyfikenhet som övergår i intolerans och repression. Romerna välkomnades som gäster till Norden, men så småningom började staten och kyrkan betrakta dem med misstänksamhet. I och med en alltmer centraliserad statsmakt formulerades utslutningen och förtrycket i olika lösdriverilagar, där man visade sin ovilja mot kringresande grupper. Etnicitet var inte i fokus i dessa lagar, utan all slags lösdriveri var oacceptabelt. I en nordisk jämförelse framstår den danska tillämpningen av lagstiftningen hårdast (Pulma 2006: 195f).

⁶ Montesino Parra skiljer åt resande och romer i sin studie, enligt den praxis som fanns i den svenska lagstiftningen under 1900-talet.

⁷ Boken finns tyvärr inte i svensk översättning, men det finns en sammanfattning på engelska (Pulma 2006: 215-232). Titeln kan fritt översättas till *Stängda dörrar. Romanipolitik i Norden från 1500-talet till EU-tid*.

Den andra perioden, från 1600-talets mitt till omkring år 1850, identifieras av Pulma som en början till integrationspolitiken.⁸ Den svenska staten kunde se fördelar i att inkludera de manliga romerna i krigsmakten, då den bland annat behövde utökade styrkor vid stormaktens östra gräns mot Ryssland. Yrken som romerna lärde sig i armén kom till nytta även i samhället i stort. Kyrkan accepterade ”inhemska” romer som medlemmar, däremot uteslöts fortfarande ”främmande”, utländska individer. Pulma visar att uteslutningen av romer ur majoritetssamhället skedde på en kollektiv nivå och invändningarna handlade framförallt om gruppens livsstil. På individnivån skedde en rad faktiska integrationsförsök. Lösdriveri och tiggeri ansågs av många som de fattigas rättighet, vilket bidrog till ökad tolerans (Pulma 2006).

Den tredje perioden sträcker sig från 1860-talet och hundra år framåt, och beskrivs i assimilationspolitiska ordalag. Enligt Pulma fanns det olika uppfattningar om romernas kringfläckande liv; vissa förespråkade rasbiologiska förklaringar, medan andra pekade på sociala faktorer till marginalisering. Vad man ändå var överens om var att romerna borde bli bofasta och därmed ”försvenskade”. De rasbiologiska förklaringarna vann mark under första hälften av 1900-talet, vilket ledde bland annat till en rad steriliseringsåtgärder i Norge och Sverige. I Finland utsattes romerna inte för denna typ av övergrepp i lika stor omfattning.⁹ Övrigt var, skriver Pulma, att i de finska arkiven finns det inga spår av romska frågor i politiken under den här tiden. Lagar som uteslöt romer eller andra grupper accepterades inte längre, men i praktiken arbetade man inte heller med några tydliga åtgärder som skulle leda till anpassning eller till integration (Pulma 2006: 198f). Montesino Parra skriver dock att i Sverige gällde 1914 års utlänningslag – där man kategoriskt förbjöd romsk invandring – ända till 1954, då lagen om fri nordisk arbetsmarknad tillät romsk invandring från Norden (Montesino Parra 2002: 173).

Den fjärde perioden från 1960-talet och framåt beskrivs som en tid av uppvaknande, då medvetenheten kring etnicitet och minoritetsrättigheter ökade markant. Pulma framställer förändringen som radikal, och pekar på ett flertal skäl till den. Den europeiska politiken lyfte upp etnicitet och minoritetsfrågor, vilket fick genomslag även i de nordiska länderna. Romerna definierades som en etnisk minoritet, vilket skulle betyda vissa rättigheter i majoritetssamhället. Detta skedde i växelverkan med en våg av romsk organisering. Kulturen och språket har under de senaste decennierna fått ökad betydelse i det offentliga samtalet, och sociala problem, som till exempel bostadsfrågan, har uppmärksamrats aktivt av både romer och myndigheter. Pulma påpekar dock att det finns en risk i att definiera en grupp efter etnicitet eftersom det kan leda till begränsningar i deltagandet i ett balanserat samhällsliv tillsammans med majoritets-

⁸ Intressant nog slår Pulma ihop den första och den andra perioden i den engelska sammanfattningen, vilket gör att det endast blir tre perioder. Här redovisas den finska versionen i kapitel VIII, med indelningen i fyra perioder.

⁹ För en noggrann analys av steriliseringar av romer i Finland 1950-1970, se Markku Mattila, ”Sterilointipolitiikka ja romanit Suomessa vuosina 1950-1970 [Steriliseringspolitik och romerna i Finland 1950-1970]”, i *Vieraat kulkijat – tutut talot. Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa [Främmande vandrare – bekanta hus. Perspektiv på etnicitet och fattigdom i Finlands historia]* (Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2005)

befolkningen (Pulma 2006). Pulmas studie är nyanserad och förtjänstfull på många sätt, då han lyckas att kombinera litteraturstudier med egen grundforskning samt jämföra de olika nordiska länderna i en och samma undersökning. Vi kan bara hoppas att den snart kommer att finnas i svensk eller engelsk översättning, så att boken når läsare även utanför Finland.

De senaste decenniernas utveckling står också i fokus i Gunni Nordströms och Domino Kais artikel från 2007, där de kortfattat beskriver romernas situation i Sverige och i Finland under andra hälften av 1900-talet. Nordström och Kai har inte gjort någon grundforskning, men deras rapport ger en översiktlig bild av diskrimineringen som romerna blivit utsatta för ända in i vår tid och hur fördomarna fortlevt alltsedan folkmordet på de europeiska romerna. Nordström och Kai fokuserar mycket på den bristande utbildningen, som även under tider av välvilja utgick ifrån majoritetssamhällets och myndigheters krav, och därmed misslyckades att möta romernas egna behov (Nordström & Kai 2007).

Ingvar Svanberg och Mattias Tydén ägnar ett kapitel åt romer och svensk socialpolitik i sin detaljrika *Tusen år av invandring. En svensk kulturhistoria* (1992, nyutgåva 2005). Författarna argumenterar för att Sverige alltid varit ett invandringsland och romerna är en av de grupper som under århundradena korsat rikets gränser. Svanberg och Tydén sammanfattar mycket av forskningen fram till 1992 kring hur romernas invandring till Sverige sett ut och hur de har blivit behandlade av majoritetssamhället (Svanberg & Tydén 2005 [1992]: kap. 25). Deras slutsatser följer i stort både Montesino Parras och Pulmas resultat om interventionspolitik

Resandefolket

Både inom svensk och internationell forskning har frågan om romernas ursprung kopplats till vilken relation de eventuellt har till gruppen resande. Såsom tidigare nämnts gjorde man ingen skillnad mellan ”zigenare” och ”tattare” förrän mot slutet av 1800-talet. I historisk forskning har en av frågorna varit om de resande och romerna är att betrakta som tillhöriga samma etniska kollektiv, eller om det finns anledning att göra distinktioner mellan de bägge grupperna. Allan Etzler uppmärksammade i sin avhandling från 1944 att man ”har gjort gällande, att zigenare och tattare äro befolkningselement av helt olika karaktär och att liten eller ingen förbindelse existerar dem emellan” (Etzler 1944: 155), varvid han bland annat refererade till Ivar Lo-Johanssons omdebatterade verk *Zigenare* från 1929 (Lo-Johansson 1929: 25ff). I slutet av 1960-talet återkom Adam Heymowski till frågan i en studie med titeln *Swedish "Travellers" and Their Ancestry: A Social Isolate or an Ethnic Minority?* Han kom genom sin genealogiska kartläggning fram till att gruppen resande karakteriserades av en mycket blandad härkomst. Heymowski såg därför gruppen ”as a social phenomenon independent of the Gypsies, neither caused by or deriving from them” (Heymowski 1969: 113). I en artikel från 1987 verkar Heymowski ha modifierat sin tes något, då han skriver att även romer funnits bland resandes förfäder. Man kan dock invända mot Heymowskis sätt att definiera gruppen

resande utifrån genealogiska efterforskningar genom att hävda att identitet har även annat än med släktband att göra. Identitet handlar då snarare om ett ställningstagande än en tillskriven egenskap. Enligt den romska referensgruppen räknas de resande idag ofta, både av sig själva och i offentliga sammanhang, som en grupp av romer, vid sidan av andra romska grupper, såsom finska kaale, lovari eller kalderash. Oavsett deras "härkomst" identifierar sig alltså många resande som romer. I den här rapporten innefattas de således som en grupp inom det övergripande begreppet romer.

Heymowski har i sina studier även gått in på de resandes roll i samhället. Han menar att de resandes traditionella sysselsättningar som kopparslagare, gårdfarihandlare, glasförare och "valackare" (hästkastrerare) var uppskattade och även nödvändiga i det svenska bondesamhället. Några av de yrken som resande hade sågs som socialt föraktliga, t.ex. hästkasterare och huddragare, men eftersom dessa yrken var mycket betydelsefulla för alla som var beroende av hästen, hade resande en viktig funktion i bondsamhällets kärnverksamhet. En annan viktig yrkesverksamhet för manliga resande var som soldater vid svenska regement (Heymowski 1987: 17-21).

Kerstin Ankert har studerat en grupp av resande i södra Dalarna. Dessa resande har kallats för "skojare" (en benämning som funnits även på andra håll i landet) av lokalbefolkningen och de har framförallt livnärt sig som hästhandlare. Ankert skriver att bemötandet från majoritetssamhällets sida varit skiftande, men det var aldrig något tal om djupare umgänge mellan resande och icke-resande. (Ankert 1987: 45f)

Då det kommer till mer aktuella undersökningar om gruppen resande, har journalisten Bo Hazell sammanställt information från egna fältobservationer och befintligt material och litteratur i sin bok *Resandefolket – från tattare till traveller* (Hazell 2002). Hazells skildring av resandes situation i Sverige varvas med intervjuer med enskilda individer, vilket ger en rik och detaljerad bild av de resandes kultur och traditioner. Hazells drygt 20 sidor långa lista över källor och litteratur rekommenderas varmt för den som vill veta mer om resande (Hazell 2002: 406-429).

Etnologen Gunborg Lindholms avhandling *Vägarnas folk. De resande och deras livsvärld* bygger på 42 djupintervjuer med resande och beskriver deras syn på omgivningen och sig själva. Lindholm studerar växelverkan mellan individ och samhälle i den process som skapar kultur (Lindholm 1995: 12).

Birgitta Svensson undersöker i sin *Bortom all ära och redlighet: tattarnas spel med rättvisan* (Svensson 1993) resandes möten med rättvisan från 1700-talet till 1900-talets slut. Som källmaterial använder sig hon av bland annat domböcker, kyrkböcker och statliga utredningar. Svensson menar att det är just i mötet mellan makten och "tattarnas" motstånd mot makten där begreppet "tattare" skapas. Hon visar att synen på vad som är normalt ändras med tiden och därmed även sättet på hur marginaliserade grupper behandlas. Avhandlingen blev starkt kritiserad då den kom ut och kritiken har fortsatt under senare år. Hazell menar att hennes sätt att beskriva "tattare" är färgat av myndigheternas synsätt i källmaterialet, där "tattare" ansågs vara ett problem för samhället (Hazell 2002: 20). Även Lars Lindgren har riktat kritik mot Svensson både för

att hon publicerat namn och bilder på resande som påträffats i polismaterial och för att hon inte diskuterar rasistiska perspektiv i sin studie (Lindgren 2005; Rodell Olgaç 2006: 47f, fotnot 19).

I Norge har resande varit i fokus för ett antal studier. Karen-Sofie Pettersen har forskat om relationerna och förhandlingarna mellan resande och missionen för hemlösa under 1950- och 1960-talen. I sin avhandling *Tatere og misjonen. Mangfold, makt og motstand* visar hon hur den norska välfärdsstaten till varje pris strävade efter ”normalisering” (Pettersen 2005). Liknande utveckling kunde även, såsom Pulma visat, iaktas i de andra nordiska länderna.

År 2000 publicerades antologin *Romanifolket og det norske samfunnet* som framförallt handlar om myndigheters omhändertagande av resandes barn samt steriliseringspolitiken mot de resande under 1900-talet (Hvinden 2000). Runt millennieskiftet utkom även Hjørdis Fodstads *Møter mellom tatere og det norske samfunnet: erfaringer fra tvangssterilisering* (1999) samt Per Haaves *Sterilisering av tetere 1934–1977: en historisk undersøkelse av lov og praksis* (Haave 2000). Haave undersöker steriliseringspolitiken i Norge, dess motiv, formulering och praxis. Han visar att kvinnor ur resandegruppen oftare än andra kvinnor utsattes för tvångssteriliseringar, och att steriliseringspolitiken möjligen sågs som ett svar på de problem som följde i tvångsassimileringens spår under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal. Haave betonar också att steriliseringarna måste ses i ett större sammanhang, som en del av majoritetssamhällets sanktioner mot minoriteters levnadssätt och kultur (Haave 2000; Thorolvsen 2000).

I Sverige har Gunnar Broberg och Mattias Tydén (1991) skrivit om steriliseringspolitiken och dess konsekvenser mot ”tattare”¹⁰ ”Tattare” ansågs med sitt lösdrivna levnadssätt som ”asociala”, vilket inte räckte som skäl till sterilisering enligt 1934 års lagstiftning. Det kunde endast komma i fråga om man också var psykiskt sjuk eller psykiskt utvecklingsstörd. I steriliseringslagen från 1941 infogades dock en social indikation, vilket möjliggjorde sterilisering av asociala. Huruvida ”tattarna” utgjorde en ”rasfråga” diskuterades både under 1920-, 1930- och 1940-talen, men någon sådan indikation infördes aldrig i lagstiftningen. Broberg och Tydéns undersökning går inte in på i hur stor utsträckning svenska resande steriliserades. Däremot är det klart att resande ingick i steriliseringsprogrammet och steriliseringar genomfördes med visst tvång, troligtvis genom påtryckningar och övertalning (Broberg & Tydén 1991: kap. 6).

Ytterligare studier om resande som genomförts i Norge är Ragnhild Schlüters *De reisende. En norsk minoritets historie og kultur* (1993). Schlüter har också publicerat en rad artiklar om de resande, bland annat om kvinnans ställning i de resandes kultur samt om ”kriminaliseringen” av resande i norsk lagstiftning i ett historiskt perspektiv (Schlüter 1991; Schlüter 1992a; Schlüter 1992b). Olav Rune Ekeland Bastrups och Aage Georg Sivertsens *En landevei mot undergangen: utryddelsen av taterkulturen i Norge* (Ekeland Bastrup &

¹⁰ Se även SOU 2000:22, *Från politik till praktik: de svenska steriliseringslagarna 1935-1975: rapport till 1997 års steriliseringsutredning* och Mattias Tydéns avhandling som bygger på den föregående (2002), *Från politik till praktik. De svenska steriliseringslagarna 1935-1975*. Stockholm: Stockholms universitet.

Sivertsen 1996) kan också uppmärksammas i det här sammanhanget, liksom Thor Gotaas kulturhistoriska skildring *Taterne: livskampen og eventyret* (Gotaas 2000) samt Rune Halvorsens *Taternes arbeid for oppreising og anerkjennelse i Norge* (2004).

Folkmordet på romerna under andra världskriget

Medan det finns stora mängder av forskning kring folkmordet på judarna, har folkmordet på romerna under andra världskriget inte uppmärksamats i lika stor utsträckning.¹¹ Idag finns dock ett antal internationella studier som i detalj beskriver och analyserar händelserna och förföljelserna som de romska grupperna i flertalet europeiska länder blev utsatta för. Några av de viktigaste bidragen inom det här området är Wolfgang Wippermanns *Auserwählte Opfer? Shoah und Porrajmos im Vergleich: eine Kontroverse* (Wippermann 2005), Guenter Lewys *The Nazi Persecution of the Gypsies* (2000) samt Michael Zimmermanns *Verfolgt, vertrieben, vernichtet: die nationalsozialistische Vernichtungspolitik gegen Sinti und Roma* (Zimmermann 1989).¹²

I Sverige har intresset för det romska folkmordet onekligen varit svalt. De få publikationer som finns på svenska kan sammanfattas på ett par rader. Forum för Levande Historia har publicerat antologin *Ett fördrivet folk. Antologi om förtryck och diskriminering av romer/zigenare/resande* (Jansson & Schmid 2005), där man tar avstamp i nazisternas raspolitik och folkmordet på romerna. Inte förrän på 1980-talet erkände världssamfundet att romerna varit utsatta för förtryck och massivt våld under andra världskriget. Boken presenterar ett individperspektiv med personliga berättelser om

¹¹ Delegationen för romska frågor föredrar begreppet *Förintelsen* då man talar om folkmordet på romerna. Även den romska referensgruppen som varit anknuten till denna inventering förespråkar denna term. Ett annat begrepp som används idag av både forskare och romer som synonym till folkmordet på romerna är *porrajmos*. Ordet kommer från det romska begreppet *Baro Porrajmos*, vilket betyder ungefär ”den stora destruktionsen” (enligt Ian Hancock ”the great devouring”), se till exempel s. 394 i Ian Hancock (2004), ”Romanies and the Holocaust: A Re-evaluation and Overview”, i *The Historiography of the Holocaust*. Dan Stone (red.). New York: Palgrave. Att författaren här ändå väljer att använda det mer neutrala ordet *folkmord* beror på att det finns en rad olikheter mellan folkmordet på romerna och folkmordet på judarna. Se till exempel Michael Zimmermann, ”Jews, Gypsies and Soviet Prisoners of War: Comparing Nazi Persecution”, i *The Roma. A Minority in Europe: Historical, Political and Social Perspectives*, Roni Stauber & Raphael Vago (red.). Budapest: Central European University Press; Michael Burleigh & Wolfgang Wippermann (1992), *The Racial State: Germany 1933–1945*. Cambridge. Även om det onekligen finns många likheter mellan dessa folkmord så anser författaren att de bör hållas isär begreppsmässigt. Viktigt är att poängtera att detta inte innebär en trivialisering eller förminskning av lidande på någon av offerkategorierna. Ytterligare ett argument mot att använda termen Förintelsen är att själva begreppet kan uppfattas problematiskt på många sätt, se Stéphane Bruchfeld (2008), ”Är det dags att göra sig av med ”Förintelsen”? Reflektioner kring ett begrepp”, i *En problematisk relation? Flyktningpolitik och judiska flyktingar i Sverige 1920–1950*, Lars M. Andersson & Karin Kvist Geverts (red.), Uppsala: Opuscula Historica Upsaliensia 36.

¹² Här finns utrymme för att endast nämna några av de verk som publicerats. Se exempelvis Donald Kenrick & Grattan Puxon (1981), *Sinti und Roma: die Vernichtung eines Volkes im NS-Staat*. Göttingen: Gesellschaft für bedrohte Völker; Guenter Lewy (2000), *The Nazi Persecution of the Gypsies*. Oxford: Oxford University Press; Heike Krokowski (2001), *Die Last der Vergangenheit: Auswirkungen nationalsozialistischer Verfolgung auf deutsche Sinti* Frankfurt am Main: Campus Verlag; Anton Weiss-Wendt (2003), ”Extermination of the Gypsies in Estonia during World War II: Popular Images and Official Policies”, i *Holocaust and Genocide Studies* 17:(1); Karola Fings & Frank Sparing (2005), *Rassismus-Lager-Völkermord: die nationalsozialistische Zigeunerverfolgung in Köln*. Köln: Emons.

erfarenheter av förtryck och om hur det är att leva i ett samhälle som inte erkänner förtrycket en hel folkgrupp utsatts för. Antologin tar även upp hur det är att leva som rom i Sverige och hur diskrimineringen av romer i vårt samhälle kommer i uttryck.¹³ Det finns två biografier som mer direkt beskriver erfarenheter av den nazistiska raspolitiken. Den ena är Berith Kalanders beskrivning av hennes mors upplevelser under sex år i koncentrationsläger (Kalander 1996) samt Sofia Taikons minnen från Auschwitz-Birkenau (Lundgren, Taikon, Eriksson et al. 2005).¹⁴

Den norske journalisten och författaren Jahn Otto Johansens *Zigenarnas Holocaust* (Johansen 1990) finns i svensk översättning, men tyvärr saknar denna bok fotnoter, även om en kortare referenslista finns bifogad. Boken innehåller också Ingvar Svanbergs och Mattias Tydéns artikel *Zigenare, tattare och svensk rashygien* (Svanberg & Tydén 1990), som tar upp rasbiologin, steriliseringspolitiken och dess konsekvenser för romer i Sverige. Svanberg och Tydén skriver att lagstiftningens främsta målgrupp var psykiskt utvecklingsstörda, men att den tillämpades även på ”tattare”. Någon systematisk tvångssterilisering av svenska resande skedde dock aldrig, även om man i källorna kan se att resande fanns bland dem som steriliserades (Svanberg & Tydén 1990: 166-176). I Svanberg och Tydéns *Förintelsen i Sverige* nämns debatten om romerna under första hälften av 1900-talet på ett fåtal sidor. Författarna menar att den nazistiska ”zigenarpolitiken” sällan behandlades i svensk press och att det enligt bland annat socialminister Gustav Möller var självklart att romska flyktingar skulle stoppas vid den svenska gränsen (Svanberg & Tydén 1997: 351-354). Mer utförligt om ”rashygieniskt” tänkande kring romer inom den svenska politiken och vetenskapen finns i *Tusen år av invandring* (Svanberg & Tydén 2005: 356-361).

Romerna i dagens samhälle

Trots bristerna i den befintliga forskningen har vi alltså grundläggande kunskaper om hur förhållandet mellan den romska minoriteten och den svenska staten sett ut i ett historiskt perspektiv. Men vad vet vi om romernas situation i förhållande till majoritetssamhället idag? Det finns ett antal sociologiska och pedagogiska studier och utredningar som bland annat undersökt romernas situation i skolan, på bostadsmarknaden och på arbetsmarknaden. Dessa studier tas upp i det följande.

¹³ Antologin finns även i en lättläst version: *Ett bortjagat folk. En bok där romer, zigenare och resande berättar om sina liv* (Jansson & Schmid 2006). På Forum för Levande Historias hemsida www.levandehistoria.org finns även en studiehandledning till antologin.

¹⁴ På Forum för Levande Historias hemsida kan du också hitta en lärarhandling med kopieringsunderlag för Sofia Taikons levnadsberättelse, *Sofia Z-4515*. I Finland har Veijo Baltzar publicerat en skönlitterär skildring av nazisternas förföljelse och folkmord på romerna, Veijo Baltzar (2008), *Sodassa ja rakkaudessa [I krig och kärlek]*. Helsingfors: Tammi.

Ingen vet exakt hur många romer som bor i Sverige idag, men uppskattningsvis handlar det om uppemot 50 000 personer.¹⁵ Ofta delas de in i fem huvudgrupper; svenska (kelderash), finska (kaale), resande, utomnordiska och nyanlända romer. Dessa grupper består i sin tur av en mängd undergrupper (Rodell Olgaç 2006: 30; Forsberg & Lakatos 2003). Ellen Bijvoet och Kari Fraurud betonar dock att den förenklade kategoriseringen i fem grupper gjorts av myndigheter och att den, utöver historien om immigration, avspeglar felaktiga föreställningar om romernas ursprung. Den som forskar om romerna eller romani chib ska alltså vara medveten om nyanserna och mångfalden inom gruppen (Bijvoet & Fraurud 2007).

Forskning om diskriminering och utanförskap

En av de viktigaste svenska studierna som publicerats efter millennieskiftet är Diskrimineringsombudsmannens rapport *Diskriminering av romer i Sverige* (2003). Rapporten redovisar anmälningarna om diskriminering som inkommit till DO mellan 1986 och 2002. Den tar upp fyra olika områden där romer blir diskriminerade: bostadsmarknaden; affärer, restauranger och hotell; utbildning och arbetsmarknad; samt statliga och kommunala myndigheter. Rapporten behandlar även romernas egna upplevelser av diskriminering¹⁶ och föreslår åtgärder för att förebygga och motverka etnisk diskriminering av romer. Undersökningen visar att majoritetssamhällets kunskaper om romer är mycket otillfredsställande och att även myndigheter vars uppgift är att hantera romska frågor och att utreda diskriminering visar tecken på bristande förståelse. Diskrimineringen mot romer i samhället är omfattande, både på strukturell och individuell nivå, och "antiziganistiska" tankemönster är vanligt förekommande. Detta är en av de bidragande orsakerna till det misstroende som romer ofta har mot myndigheter och myndighetspersoner. Studien åskådliggör svårigheterna som romer möter på bostadsmarknaden och i affärer och restauranger. Romer har svårt att få bostad och blir ofta hänvisade till specifika bostadsområden. Både bostadsbolag, grannar, butikspersonal och restaurangägare har anmälts för fördomsfullt beteende och diskriminering mot romska individer. Strukturella hinder, bland annat i form av okunskap, missgynnar romska elever inom skolväsendet. Hos statliga och kommunala myndigheter upplever romer ofta att de inte blir bemötta som individer, utan att de definieras utifrån sin gruppstillhörighet med tillhörande negativa föreställningar om romer. Sammanfattningsvis konstaterar DO att "[r]omer är marginaliserade inom många delar av det svenska samhället och står i stor utsträckning utanför den demokratiska processen." (DO 2003: 52) För att bryta marginaliseringen måste romer ges möjligheter till inflytande och

¹⁵ Det numerära antalet pendlar mellan 20 000 och 100 000 i den befintliga litteraturen, men de flesta studier verkar hålla sig till siffror kring 40 000-50 000. Se t.ex. Socialstyrelsen 2006-131-36, s. 14.

¹⁶ Denna del av rapporten bygger på Anna Forsbergs och Agnes Lakatos C-uppsats vid Socialhögskolan i Stockholm, "Romernas upplevelse av diskriminering i Sverige" (2003). Uppsatsen analyserar resultaten av en enkätundersökning av ca 150 romers upplevelser av diskriminering.

delaktighet, bland annat genom en dialog mellan myndigheter och romer samt genom satsningar inom kultur- och utbildningsområdet.¹⁷

Vidare har Lauri Hannikainen och Päivi Hernesniemi jämfört de nordiska och baltiska länderna då det gäller frågan om hur romernas rättigheter tillgodoses av de statliga myndigheterna i respektive land. I deras *Roma Minorities in the Nordic and Baltic Countries: Are Their Rights Realised?* (2000) undersöker författarna det lagstadgade skyddet mot diskriminering och vilka möjligheter som finns för romer att delta i de demokratiska beslutsprocesserna. Författarna konstaterar att då det gäller situationen i Sverige är det glädjande att romer erkänts som en nationell minoritet, men att staten, trots sina försök, misslyckats med att lösa frågor om integration och inkludering. Den låga utbildningsnivån tas upp som ett centralt problemområde, där romer behöver mer stöd och insatser (Hannikainen & Hernesniemi 2000: 65f).¹⁸

I en rapport från en temakonferens om mångfald och delaktighet år 2007 beskriver Géza Nagy kortfattat de hinder som romer möter på den svenska arbetsmarknaden. Nagy konstaterar att romerna som grupp lider starkt av utanförskap på arbetsmarknaden och att arbetslösheten är betydligt högre bland romer än hos majoritetsbefolkningen. Faktorer som stänger romerna utanför arbetsmarknaden är, enligt Nagy, de svårigheter som romer möter inom utbildningsväsendet, de förändringar på arbetsmarknaden som inte längre efterfrågar ”traditionella” romska yrken, och ”antiziganism”. Förklaringarna ligger, hävdar författaren, på både samhällelig, grupp- och individnivå. Till de samhälleliga förklaringarna räknar Nagy diskriminering och okunskap hos svenska institutioner och arbetsgivare. På den kollektiva nivån nämner han bland annat romernas misstroende mot majoritetssamhället och på individnivå bristen på arbetslivserfarenhet och nätverk (Nagy 2007: 37-39).

En av de senaste undersökningarna som gjorts kring frågor om diskriminering är Petra Bondesons magisteruppsats *Den finska romen som balanskonstnär – mellan skam och stolthet* (2006). Bondeson försöker genom intervjuer med finska kaaleromer kartlägga hur omfattande diskriminering och utanförskap kan kombineras med stolthet över ens ursprung. Hon menar att ”stolthet möjliggörs genom bibehållen distans till den stigmatiserande [d.v.s. majoritetssamhället, författarens anm.] i kombination med ohotade sociala band till den grupp man vill tillhöra.” (Bondeson 2006, abstrakt) Hon skriver vidare att vara romsk innebär en svår balansgång mellan att vara kvar i utanförskapet och att acceptera majoritetssamhällets villkor, men de intervjuade uttrycker en önskan att dessa aspekter ska kunna gå att kombinera för de kommande generationerna. Att både vara delaktig i samhället och att kunna känna stolthet över sitt ursprung är viktigt för de romska informanterna. Bondesons analys visar att det finns ett flertal möjliga ”främlingspositioner” i majoritetssamhället, vilka styrs både av romernas

¹⁷ Se även DO:s förslag på konkreta åtgärder på s. 53-54. Information om romernas utanförskap finns även att finna i *Romer i Sverige – tillsammans i förändring* (Inrikesdepartementet, Ds 1997:49).

¹⁸ Se även Sofia Erikssons uppsats i statsvetenskap (2005), ”Romers rätt till politisk delaktighet och inflytande i Sverige. En diskursorienterad policyanalys av artikel 15 i Ramkonventionen”, Södertörns högskola, Stockholm.

självbild och av majoritetssamhällets syn på romerna. Den som inte lyckas bli ”balanskonstnär” kan hamna i positionen som den marginaliserade, den autentiske, eller den assimilerade. Dessa positioner är inte statiska, utan en och samma individ kan befinna sig i olika positioner som pendlar mellan ytterligheterna skam och stolthet (Bondeson 2006: 51ff).¹⁹

En del mindre studier har gjorts i frågor som rör omhändertaganden av barn, missbruk och kriminalitet bland romer. Dessa frågor är naturligtvis känsliga, men måste också kunna diskuteras. Det kan dock påpekas att medan sociala problem bland romer har studerats till en viss grad, finns det en brist på studier om romsk kultur och traditioner. Frågor med negativ klang (”eländesforskning”) har alltså fått mer uppmärksamhet än frågor som kan förknippas med något positivt. Detta verkar vara symptomatiskt för forskningsfältet, vilket denna inventering ska återkomma till.

Regeringens råd för romska frågor initierade år 2006 en studie hos Socialstyrelsen för att undersöka socialtjänstens omhändertagande av romska barn enligt lagen om vård av unga (LVU). Bakgrunden var att det uttryckts oro hos romska representanter för att antalet omhändertagna barn ökat och att romska barn omhändertogs i större utsträckning än andra barn. Studien resulterade i att man inte kunde visa på någon ökning på grund av för litet underlag och för kort undersökningsperiod. Antalet romska barn tycktes vara större jämfört med majoritetsbefolkningen, men även här saknades tillförlitligt underlag, vilket lett till att man inte kunnat dra några säkra slutsatser. I Sverige är det förbjudet att föra statistik över etnicitet, varför det finns stora svårigheter i att överhuvudtaget studera huruvida romska barn skulle omhändertas i större utsträckning än icke-romska barn.

Rapporten visar också att socialtjänsten gjort omfattande insatser innan barn omhändertagits och att bedömningen var att omhändertagandena gjorts på goda grunder. Å andra sidan understryks det faktum att socialtjänsten har bristande kunskaper om vad det innebär att romer är en nationell minoritet och i romsk kultur och traditioner. Dialogen med romer fungerar alltför dåligt för att samarbetet ska kunna flyta på smärtfritt. Romska barn får inte chansen att bli placerade i familjer där de kan utveckla sin romska identitet och sitt modersmål. För sådana åtgärder behöver medvetenheten och kunskapen hos socialarbetarna bli större. Ett annat problem är att det finns en brist på romska familjer som är villiga att ta emot barn, eller att de tillhör en annan romsk grupp än barnet.

Den romska referensgruppen som konsulterades under Socialstyrelsens utredning pekar på att rapporten har skrivits från ett icke-romskt perspektiv och att resultaten inte helt stämmer överens med den verklighet som de själva möter bland romerna. Gruppen

¹⁹ Se även Johanna Chin Lindgren (2006), ”Jag vågade aldrig visa vem jag var. En intervjustudie av romer med erfarenhet av studier efter grundskolan”, Södertörns högskola, Stockholm; och Thomas Jansson (2007), ”Etnicitet och det mångkulturella samhället. Romers vardagliga strategier och dess funktion”, C-uppsats, Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet, där diskrimineringen mot romer undersöks från romernas perspektiv. Jansson visar att utifrån 56 enkätsvar har 66% ansett sig diskriminerade och sämre bemötta jämfört med ”övriga svenskar” (s. 18).

antar att det finns ett stort mörkertal, och att behovet av att föra fram det romska perspektivet är stort. De håller med om utredningens resultat om bristande kunskaper hos socialtjänsten och betonar vikten av fortbildning i minoritetsfrågor och av en fungerande dialog med romska organisationer och nätverk (Socialstyrelsen 2006-131-36).

En studie som fokuserat på romernas bostadssituation och sociala förhållanden är Margareta Popoolas *Det sociala spelet om Romano Platso* (Popoola 1998). Syftet med Popoolas studie är att belysa den etniska segregationens form och utveckling på mikronivå i Herrgården, en stadsdel i Rosengård, Malmö, vid mitten av 1990-talet. Genom fältstudier, intervjuer och kvantitativa data fördjupar sig Popoola i romska familjers bosättning i Herrgården och jämför denna med de libanesiska. Kvarteren kallades under början av 1990-talet i folkmun för ”Zigenargården” på grund av en hög andel romska hyresgäster. Popoola själv väljer att kalla området för Romano Platso, det vill säga den romska platsen eller bosättningen.

Studien visar att när ett flertal romska familjer flyttade ut ur hyreshusen och ett antal libanesiska familjer flyttade in uppstod en konkurrenssituation som baserades på etnicitet. I denna konfliktfyllda samvaro kunde den sociala ordningen, som var grundad just på etnicitet, studeras. Popoola visar hur ett antal individer tog på sig rollen som ”eticitetens entreprenörer”, medan andra valde att agera som ”eticitetens diplomater”. Entreprenörerna betonade ofta det som skiljer folkgrupperna åt och mindre det som förenar. Diplomaterna däremot letade mer efter gemensamma punkter av samhörighet. Båda dessa roller kunde främja gemenskapen inom den egna gruppen, men medan entreprenörerna rörde sig på en vertikal arena och verkade för segregation, befann sig diplomaterna i ett horisontellt fält som främjade integration (Popoola 1998: 168).

Romer och utbildning

Den senaste avhandlingen som rör romernas situation i Sverige är Christina Rodell Olgaçs *Den romska minoriteten i majoritetssamhällets skola* (2006). Rodell Olgaç undersöker ”hur relationen mellan den romska minoriteten och majoritetssamhällets skola i Sverige gestaltat sig sedan mitten av 1900-talet och fram till idag” (Rodell Olgaç 2006: 16). Rodell Olgaç använder sig av memoarer, intervjuer och deltagande observationer för att kunna urskilja förändringar i relationen. Som en viktig del i undersökningen analyserar hon hur begreppen kultur och etnicitet har påverkat definitionen av romer. Hon visar på flera utvecklingslinjer i relationen mellan romer och skola, bland annat hur skolan förskjutit sitt ansvar till de romska familjerna och hur skolan klandrat romerna och deras kultur för att vara bidragande orsaker till misslyckandena att ge romska barn en fungerande skolgång.

En annan viktig slutsats i Rodell Olgaçs undersökning är att den institutionella diskrimineringen som romerna utsatts för har fått långtgående konsekvenser. Romsk kultur får litet eller inget utrymme i skolan och många romska barn döljer sin identitet. Det bristande stödet för romska elever leder till fortsatta misslyckanden och marginalisering. Sedan romerna blev erkända som en nationell minoritet har en viss

förändring skett genom romsk mobilisering och revitalisering, samt genom ökade krav på inkluderande från romernas sida (Rodell Olgaç 2006).²⁰ Studien har ett brett perspektiv och är noggrant genomförd, men ibland drar Rodell Olgaç för långtgående slutsatser utifrån ett förhållandevis litet källmaterial. Det blir framförallt tydligt då endast tre memoarer och två avhandlingar används som underlag för att studera utbildningssituationen efter 1950 fram till 1990-tal. Naturligtvis måste bristen på källmaterial beaktas, men detta borde också leda till en källkritisk diskussion kring materialet samt till mer försiktiga slutsatser från forskarens sida.

Utredningar som också tar upp romernas skolsituation är Barnombudsmannens rapport *"De vill att jag ska vara osynlig"*. *Romska barn och ungdomar berättar om sin vardag* (BR 2005) samt Skolverkets rapport *Romer i skolan – en fördjupad studie* (Skolverket 2007).²¹ Barnombudsmannens undersökning, som bygger på samtal med romska barn och ungdomar i Malmö och Göteborg, visar att romska elever ofta upplever att lärare och annan skolpersonal behandlar dem annorlunda i förhållande till andra elever.²² I samtalen kom det fram att de romska eleverna önskade sig mer undervisning i och på romani chib, och ansåg att undervisningen om romsk kultur för alla elever var undermålig. En förbättring på den sistnämnda punkten skulle öka kunskapen om den romska minoriteten, vilket i sin tur skulle kunna leda till minskad diskriminering och marginalisering. Rapporten visar också att ungdomarna upplever att det finns skillnader mellan hur romska flickor och pojkar blir behandlade i familjelivet: flickor har mindre frihet medan pojkarna oftare får fatta egna beslut. Enligt ungdomarna är problemen med narkotika inte ett specifikt romskt problem utan ett problem som gäller alla ungdomar, oavsett bakgrund. Men även om känslan av att bli diskriminerad är tämligen stark hos dessa ungdomar, vilket förstärks av den negativa bilden som ofta framträder i media, delar de ändå en tämligen positiv syn på framtiden (BR 2005: 6).

Skolverkets rapport bygger på fallstudier i 18 skolor i Stockholm, Göteborg, Malmö, Linköping och Norrköping samt på enkäter och andra undersökningar genomförda av Skolverket. Rapporten bekräftar delvis den bild som ges i Barnombudsmannens skrift, att romska elever önskar sig mer undervisning i bland annat romsk kultur och romsk historia för alla elever och att undervisningen i romani chib inte når alla romska elever. Även på de skolor där det erbjöds modersmålsundervisning, var det få romska elever som deltog, dels på grund att de inte ville uppge sitt ursprung av rädsla för trakasserier, dels för att man ville prioritera svenskundervisningen och/eller fritiden. Det kunde också

²⁰ Se även Christina Rodell Olgaç (1999), *Föräldrasamarbete, tvåspråkighet och kulturell revitalisering i Roma kulturklass*. Stockholm: Stockholms Stads Kompetensfond; och Christina Rodell Olgaç, Mikael Demetri & Angelina Dimiter Taikon (2008, kommande), "Linguistic Revitalization among Romani Pupils in a Swedish School Context", konferensbidrag, *International Conference on Minority Languages XI*. Pécs, Hungary, 2007.

²¹ Se även Skolöverstyrelsens rapport 86:27, "Redovisning av erfarenheter av hemspråksundervisning mm. för de zigeniska barnen" (1986) om de romska barnens skolsituation på 1980-talet.

²² Sammanlagt deltog sex barn och ungdomar i samtalen, vilket är ett tämligen tunt underlag. Som kompletterande källor har Barnombudsmannen haft kontakt och fått synpunkter från två romska organisationer, Romska ungdomsförbundet (Ruf) och Ungdomsförbundet Romskt spår, för att få en bredare uppfattning om hur det är att vara ung och rom i Sverige.

vara ett problem att modersmålläraren talade fel dialekt eller varietet av det romska språket.

Rapporten stödjer också den bild som förmedlas i andra studier, att diskriminering och fördomar förekommer, även om just elever och föräldrar vid de besökta skolorna inte uppfattade detta som ett stort problem. Däremot var romska elevers frånvaro högre än genomsnittet hos andra elever, vilket upplevdes som ett problem av både lärare och elever. En del av skolorna har försökt lösa detta genom att anställa romska ”brobyggare”, som fungerar som kommunikator mellan skola och familj. Andra skolor har anställt romska elevassistenter som stödjer de romska elevernas läxläsning och som också finns till hands om det uppstår konflikter eller problem i kommunikationen mellan skola och familj. Dessa försök har visat sig att ge resultat. I rapporten poängteras elevers skolplikt och rätt till skola och att det är ”skolans uppgift att ta initiativ till och stärka kontakterna mellan skola och hem.” (Skolverket 2007: 57) Då vuxna romer ofta har både bristfälliga och negativa erfarenheter av sin egen skolgång kan kommunikationen utebli om skolan inte tar sitt ansvar. Skolverket framhäver också vikten av vuxenutbildning, vilket i sin tur skulle kunna bidra till ökad tillgång till lärare i romani chib eller av romska elevassistenter. För att kunna skapa den trygga skolmiljön som är nödvändig för romernas fortsatta skolgång och utbildning krävs alltså omfattande insatser från samhällets och skolans sida. Positivt är att många romska högstadiel elever uttrycker sin vilja att gå gymnasiet och att även fortsätta studera på eftergymnasiala utbildningar (Skolverket 2007: 8-9, 56-62).

På 1970-talet genomfördes flera större kvalitativa undersökningar som fokuserade på romernas skolsituation. Inga Gustafssons licentiatavhandling från 1971 beskrev de romska vuxna elevernas situation på den så kallade ”zigenska skolan” i Årsta genom att studera föräldrakrönor i barnuppfostringsfrågor som erbjöds eleverna. Hon studerade, utifrån Fredrik Barths definitioner av etniska grupper och gränsdragningar, vilka kulturella mönster som fanns i romernas sätt att organisera sig. Hon argumenterade för att det fanns en rad *gränsbevarande mekanismer* som gjorde att de kulturella skillnaderna mellan romer och majoritetsbefolkningen tedde sig bestående, exempelvis isolering och frivillig segregation, samt romernas nomadiserande levnadssätt (Gustafsson 1971). Detta sätt att se faktorer hos romerna som enda eller främsta förklaringar till utanförskapet har varit typiskt för 1900-talsforskningen och går hand i hand med de interventionistiska tankeströmmar som nämnts ovan.

Per-Johan Ödman undersökte i sin avhandling vuxenutbildningen i den ovannämnda skolan i Årsta under sent 1960-tal. Han ingick i en stödgrupp för lärare som undervisade på vuxenutbildningen och fann att strategin från skolans sida var att romerna skulle assimileras och ”likriktas” med övriga samhället (Ödman 1971; Ödman 1975) Arne och Ingrid Trankell var också aktiva i forskningen kring Årsta-skolan och publicerade ett

flertal rapporter om projektets genomförande och resultat (se t.ex. Trankell & Trankell 1965a; Trankell 1969; Trankell 1970).²³

Utöver de studier som nämnts här har ett antal opublicerade C- och D-uppsatser som behandlar romernas utbildningssituation skrivits vid de svenska universiteten de senaste åren. Som exempel kan nämnas Jennifer Hackers magisteruppsats *Romer och utbildning. En arena för särskildnad, paradoxer och stigmatisering* (2006).²⁴ Hacker studerar hur romer beskriver och ser på sin utbildningssituation och drar slutsatsen att många upplever att de betraktas som annorlunda av omgivningen. Hon sammanfattar att romer ”utgör en egen stigmatiserad kategori och anses av många varken tillhöra ’svenskar’ eller ’invandrare.’” (Hacker 2006: 50) Hacker betonar vikten på att lyfta fram romernas perspektiv, då få tidigare studier har fokuserat på detta.

Romer och religion

Enligt en utredning som genomfördes av Inrikesdepartementet år 1997, *Romer i Sverige – tillsammans i förändring* (Ds 1997:49), har romerna i Sverige en lång kristen tradition. Romer finns både inom den evangeliska, den romersk-katolska, den grekisk-katolska och rysk-ortodoxa kyrkan. Stora grupper av romer är medlemmar i frikyrkor, inte minst Pingstkyrkan. Många av de nyanlända romerna är muslimer, vilket har skapat en ännu större spännvidd av religiös tillhörighet.

Enligt rapporten hade Pingstkyrkan ca 600 romska medlemmar vid mitten av 1990-talet. Pingstkyrkan utgör inte bara en viktig faktor för den enskilde i trosfrågor, utan även socialt. Kyrkan bedriver utbildning för både barn och vuxna, samtalsgrupper i syfte att förebygga missbruk av narkotika och seminarier för att nå ökad integration i samhället. Det sociala engagemanget visar sig också i form av kontakter med myndigheter. (Ds 1997:49).

Det finns inte mycket skrivet om romer och religion i Sverige, men Martin Fogelbergs antologi *Ja Devlesa! Gå med Gud!: Om romerna och Svenska kyrka* (Fogelberg 2000) beskriver den lutherska kyrkans förhållande till romerna i Norden under 500 år. Just nu forskar David Thurfjell kring vilken roll Pingstkyrkan haft i den romska väckelsen i Sverige och Finland. Studien som finansieras av Östersjöstiftelsen sträcker sig till år 2009.²⁵ En delstudie av Thurfjells arbete, i form av artikeln “Pentecostalism and the Roma: cultural compatibility and ethno-genesis” i *Global Pentecostalism: Encounters with*

²³ Se också Socialstyrelsens rapporter, skrivna av Charles Westin, *Familjepedagogiskt arbete bland utomnordiska zygenska flyktingar under förnyad omprövning* (1974) och *Ideologi och etniskt oberoende : om några försök att anordna arbete åt en etnisk minoritet* (1984).

²⁴ Se även Joakim Borgs examensarbete i utbildningsvetenskap, *”De ringde bara då det var trubbel”. Vuxna romers erfarenhet av samarbete hem och skola* (Södertörns högskola, 2007); Anna Dalmén & Elin Kihlströms uppsats, *Integration, separation och allt däremellan. En studie om romska barns skolsituation* (SOL 067, Lunds universitet, 2006) samt Anita Perssons examensarbete vid lärarutbildningen i Malmö, *Romska barn lär sig läsa och skriva – en fallstudie* (Malmö högskola, 2006)

²⁵ Telefonsamtal med David Thurfjell den 6 maj 2008.

Other Religious Traditions (Westerlund 2009), publiceras i början av 2009.²⁶ Internationellt finns bland annat Ian Hancocks artikel ”Romani (Gypsy) Religion” (Hancock 2005) samt Paloma Gay Y Blascos ”The Politics of Evangelism: Masculinity and Religious Conversion among Gitanos” (Gay Y Blasco 2000) för den som vill komma vidare i ämnet.²⁷

Romsk kultur

Ett annat område där det finns få aktuella studier är romskt liv och romsk kultur i Norden och i Sverige. Här finns dock några beskrivningar, både vetenskapliga och icke-vetenskapliga, som kommer att tas upp nedan.²⁸ Den ovan nämnda boken om resandefolket av journalisten Bo Hazell är detaljrik då det kommer till de resandes kultur och levnadssätt. Memoarer och levnadsberättelser utgivna under de senaste årtiondena berättar också om romernas liv. Som exempel kan nämnas den banbrytande Katarina Taikons *Zigenerska* (Taikon 1963) och den nyligen utgivna *I betraktarens ögon* av Hans Caldaras (Caldaras 2002).²⁹ Det är emellertid anmärkningsvärt att det inte finns några vetenskapliga studier om Katarina Taikon och hennes betydelse för den svenska folkrörelsehistorien och den romska medborgarrättsrörelsen.³⁰ Inte heller har hennes Katitzi-böcker analyserats i vetenskapliga sammanhang, mer än i någon enstaka uppsats.³¹

Då det kommer till de finska romernas litteratur skriver Tuula Kopsa-Schön i sin översikt att man ”kan överhuvudtaget inte tala om *zigenerska litteratur* i Finland på samma sätt som man talar t.ex. om den *samiska litteraturen*.” Hon menar att till skillnad från det skrivna ordet har berättandet och sjungandet alltid varit centralt i romernas kultur. Hon kan ändå ge en rad exempel på romska kulturaktiviteter i Finland och nämner bland annat teaterpjäser, utställningar och ett litet antal romska skönlitterära verk (Kopsa-Schön 2002: 174-179). I en annan artikel har Kopsa-Schön även skrivit om romernas kulturidentitet i Finland (Kopsa-Schön 1996).

Kai Åberg har studerat romsk sångkultur i Östra Finland under 1990-talet (Åberg 2002; Åberg 2003) och Tina Nyfors har nyligen publicerat en artikel om romerna i

²⁶ Se även Elin Strands MA-uppsats *Moving Hearts. Pentecostalism and Gypsy Identity*. London: University of Greenwich, 2001.

²⁷ Gay y Blasco har för övrigt studerat könsroller bland romer i Spanien, se t.ex. (1999) *Gypsies in Madrid: Sex, Gender, and the Performance of Identity*, Oxford: Berg.

²⁸ Även internationellt finns det en hel del icke-vetenskapliga, skönlitterära verk som berör ämnet, men även här råder det brist på vetenskapliga studier kring romsk kultur, se Tuula Kopsa-Schön, s. 171. Ett undantag är exempelvis Rajko Djuric (2002), *Die Literatur der Roma und Sinti*. Berlin: Edition Parabolis.

²⁹ Se också Gunilla Lundgren, Sofia Taikon, Amanda Eriksson, et al. (2005), *Sofia Z-4515*. Stockholm: Tranan i samarbete med Podium; Gunilla Lundgren, Aljosha Nils-Erik Dimiter Taikon & Amanda Eriksson (1998), *Aljosha: zigenarbördningens pojke*. Stockholm: Bonnier Carlsen; Gunilla Lundgren, Gunilla, Malcolm Jacobson & Zenia Tan-Mercowic (1991), *Zenia: en zigenerska*. Stockholm: Alfabet; Monica Caldaras (1981), *Jävla zigenarunge*. Malmö: Corona.

³⁰ Tack till Mats Deland för denna kommentar.

³¹ Sjöqvist, Katharina (2003). ”Romaner om romer: en intertextuell analys av ’Ritzka – zigenarflickan’ och ’Katitzi’”. C-uppsats, Institutionen för litteraturvetenskap och idéhistoria, Stockholms universitet.

tryckta medier i Finland (Nyfors 2007).³² Nyfors menar, i enlighet med John Downing och Charles Husband, att minoritetsmedierna är ”en direkt spegling av minoritetens politiska och ekonomiska marginalisering, eller makt” (Nyfors 2007: 198). Jämfört med de andra minoriteterna i Finland (finlandssvenskarna och samerna) är romerna mindre etablerade i finsk media. Den låga utbildningsnivån framförallt hos den äldre generationen romer är en av bidragande orsakerna till att få romer är engagerade i produktionen av de romska tidsskrifter som ges ut i Finland. Nyfors drar slutsatsen att då flertalet av skribenterna är icke-romer och då språket som oftast används är finska, är det inte helt och hållet romernas egna ord och synvinkel som kommer fram i medierna (Nyfors 2007: 206).

I Norge har resandefolket varit i fokus både i vetenskapliga och skönlitterära verk. Här kan nämnas trilogin av Britt Karin Larsen (Larsen 1997; Larsen 1999; Larsen 1999), som enligt Satu Gröndahl är den mest omfattande historiska skildringen av resande (*reisende*, ”fanter” eller ”tater”) i de nordiska länderna. (Gröndahl 2005: 98)

I Sverige vaknade intresset för till exempel studier kring romsk skönlitteratur på 2000-talet. Författaren Gunilla Lundgren, som varit medförfattare till flera romska memoarer, har gett ut *Svarta Rosor – Kale Ružje* (Lundgren 2003). Här skildrar Lundgren tolv romska författare, både i Sverige och utomlands, deras liv och verk. Satu Gröndahl har sammanställt en översikt om romsk skönlitteratur i Norden (Gröndahl 2005) och under 2009 kommer även en artikel som analyserar frågor kring identitet och intersektionalitet i romsk litteratur i Norden.³³ Martin Shaw vid Umeå universitet disputerade år 2006 på avhandlingen *Narrating Gypsies, Telling Travellers. A Study of the Relational Self in Four Life Stories*, där han gör en kontextuell analys av levnadsberättelser och skrivprocesser hos romer i Storbritannien och Irland (Shaw 2006).

Andra verk som tar upp romsk kultur och liv är Lena Olssons undersökningar om finska romer (Olsson 1999; Olsson 2004) och Katrin Goldstein-Kyagas studie om rituell renhet (Goldstein-Kyaga 1990). Båda författarna för fram frågor som rör genus. Olsson analyserar de finsk-romska kvinnornas roll och hur den kvinnliga kroppen ”uppfattas, behandlas och förväntas agera” inom den romska gruppen (Olsson 2004). Den kvinnliga klädseln och sederna kring rituell renhet och orenhet blir viktiga för analysen. Genom intervjuer med finsk-romska kvinnor berörs även ämnen som identitet, familjehierarkier, kärleksrelationer och kontakten med det svenska samhället. En av Olssons slutsatser är att den finsk-romska kvinnan ofta väljer att bära den traditionella klädseln av rationella skäl, då kjolen drar gränsen mellan renhet och orenhet samt ”zigensk” och ”icke-zigensk” identitet. Relationen med kvinnans familj, släktingar och vänner är också av stor betydelse för dem som väljer att bära kjol. Å andra sidan kan detta innebära en

³² Se även Ralf Kauranen & Salla Tuori (2002), ”Mapping Minorities and their Media: The National Context – Finland”, i *Minority Media in Europe: A Revolution From Below?* London.

³³ Satu Gröndahl (2009, kommande), ”Romanien ja matkustavaisten kirjallisuus Pohjoismaissa [Romer och resandes litteratur i de nordiska länderna]”. I en antologi redigerad av Eila Rantonen et.al. Helsinki: Suomen Kirjallisuuden Seura.

stigmatisering i majoritetssamhället.³⁴ Olsson föreslår att ”underlätta den zigeniska kvinnans val genom att höja den zigeniska kjolens status i det svenska samhället eller att långsiktigt avveckla kjolen kan vara sätt att förbättra den zigeniska kvinnans situation.” (Olsson 2004: 101)

Goldstein-Kyaga närmar sig också de romska traditionerna kring rituell orenhet. Hennes perspektiv är dock vidare i den bemärkelsen att hon jämför olika romska gruppers syn på orenhet även med andra gruppers. Goldstein-Kyaga betonar, i enlighet med antropologen Mary Douglas, att ”smuts” är något relativt som bestäms av varje situation och att olika grupper också definierar smuts på olika sätt. Hon beskriver vad rituell renhet innebär (att skilja det som kommer in i kroppen från det som lämnar kroppen) och vad det får för praktiska konsekvenser för romska individer (Goldstein-Kyaga 1990: 12, 31ff). Goldstein-Kyaga menar att rituell renhet är ett symboliskt system där hygien enbart är en del av de föreställningar som råder hos vissa romer. ”Verbal pollution” är en annan del i detta system, likaså könsdikotomin mellan mannen och kvinnan. Rituell orenhet kan ses som en gränsbevarande mekanism, vilket även Olsson framhåller. ”Könsrollerna” är dock mångfacetterade och Goldstein-Kyaga betonar att kvinnan inte enbart är underordnad. Hon menar att renhetssystemet framförallt innebär ett sätt att uttrycka sig och ett sätt att friktionsfritt och respektfullt umgås inom den egna gruppen. Det är också viktigt att nämna att sederna förändras och förenklas, det sker en kontinuerlig anpassning till förändrade förhållanden (Goldstein-Kyaga 1990: 43-48, 62ff). Goldstein-Kyagas och Olssons artiklar betonar på ett intresseväckande sätt komplexiteten i romska traditioner och bidrar till en större förståelse för skillnaderna, men även för likheterna mellan olika grupper.

Romani chib – studier om språk och språkvård

Romernas språk benämns i officiella sammanhang som romani chib, det romska språket. Inom språket finns också en lång rad varieteter som de olika grupperna talar.³⁵ Trots variationerna och mångfalden betonar representanter för romska organisationer vikten att se romer som en enhet. De är kritiska till kategoriseringarna, eftersom dessa kan förändras över tid. Exempelvis, hur länge anses man vara nyanländ? Eller är man finsk rom om man bott i Sverige hela sitt liv och är svensk medborgare? (Socialstyrelsen 2006: 34) Dessa frågor är naturligtvis av stor vikt att diskuteras, även om det inte finns några entydiga svar på dem.

Den förhärskande teorin om romernas indiska ursprung baseras i första hand på lingvistiska studier (Fraurud & Hyltenstam 1999; Hancock 2002), där man redan på

³⁴ Se även Emmie Hults C-uppsats i socialpsykologi: ”Den finsk-romska kvinnan i majoritetssamhället. En kvalitativ intervjustudie om finsk-romska kvinnors upplevelser av diskriminering.” Sociologiska institutionen, Uppsala universitet, 2007.

³⁵ Exempel på de olika romska varieteterna som finns i Sverige är kaale, lovari, gurbeti, svensk rommani (resanderomani), tjurari, kelderash, arli och romungri. Se Språkrådets hemsida, <http://www.sprakradet.se/romanichib> (2008-06-12). Mer om detta i stycket om språk och språkvård.

1700-talet lyckades identifiera likheter mellan romani och sanskrit.³⁶ Forskningen kring romani chib är fortfarande eftersatt, även om flera viktiga internationella studier har publicerats under de senaste åren.³⁷ En milstolpe för romani i Sverige nåddes år 2007 då Språkrådet presenterade ett svensk-romskt/arli lexikon. Enligt Språkrådets hemsida är verket ”ett pionjärbete inom romsk lexikografi och den största ordboken i sitt slag.” (<http://www.sprakradet.se/lexin>). Lexikonet har utarbetats av Baki Hasan, romsk språkvårdare vid Språkrådet.

Ellen Bijvoet och Kari Fraurud har författat rapporten *Det romska språket och romsk språkvård i Sverige* (2007) i samarbete med Dimitri Florin, Baki Hasan och Romska referensgruppen vid Institutet för språk och folkminnen. Uppdraget initierades av regeringen och bestod av att undersöka situationen för romani chib i Sverige, i enlighet med minoritetsspråksstadgan. Syftet med rapporten är att kartlägga olika varieteter av romani chib och i vilken omfattning dessa talas i Sverige, samt huruvida det finns lexikon, skrivregelsamlingar och grammatikor för de olika varieteterna. Dessutom lämnar rapporten förslag på hur det fortsatta språkvårdsarbetet med romani chib i Sverige ska bedrivas.

Bijvoet och Fraurud skriver att Europarådets expertkommitté i sina granskningar (2003 och 2006) av Sveriges tillämpning av minoritetsspråksstadgan har riktat kritik bland annat mot att det romska språket är osynligt i det svenska offentliga livet. Det råder brist på romska tolkar och modersmåls lärare, och det finns inte heller någon universitetsutbildning eller forskning i romani chib. Även om regeringen inrättat en delegation för romska frågor och språket fått större utrymme i Sveriges radios Radio Romano, återstår mycket att göra. Kunskapen om romer, deras kultur och deras språk är fortfarande obefintlig i majoritetssamhället (Bijvoet & Fraurud 2007: 7).

Inom högre utbildning kan vi se en långsam förändring till det bättre. Linköpings universitet fick år 2007 i uppdrag att starta utbildning i romani chib. Idag finns det också en grundkurs på 7,5 hp samt en kurs om romska identiteter (7,5 hp) vid Institutionen för kultur och kommunikation.³⁸ Centrum för multietnisk forskning, Uppsala universitet, har under de senaste åren gett en grundkurs i romsk kultur (7,5 hp) men deltagandet har tyvärr sjunkit vilket gör att det inte finns underlag för att genomföra kursen under höstterminen 2008. Det måste också tilläggas att forskningen om romer och romani chib i Sverige fortfarande är eftersatt.

³⁶ David Mayall menar dock att det är för tidigt för att tala om fullständig konsensus i frågan. Se David Mayall (2004), *Gypsy identities, 1500-2000: from Egyptians and moon-men to the ethnic Romany*. London: Routledge, s. 222. Mayall gör en genomgång av hur den engelskspråkiga litteraturen och forskningen har framställt romer från 1500-talet fram till idag.

³⁷ Se exempelvis Peter Bakker & Yaron Matras (red.) (2003), *Bibliography of modern Romani linguistics: including a guide to Romani linguistics*. Library and information sources in linguistics, 28. Amsterdam, John Benjamins Publishing Company; and Peter Bakker & Hristo Kyuchukov (red.) (2000). *What is the Romani Language?* Paris: Centre de recherches tsiganes.

³⁸ För kursinnehåll i Romani chib, se <http://www.liu.se/utbildning/kurs/762G01/> och för Romska identiteter, <http://www.liu.se/utbildning/kurs/762G02/> (2008-06-25)

Som tidigare nämnts, finns det en rad varieteter av det romska språket. Bijvoet och Fraurud menar att det finns ungefär ett tjugotal varieteter enbart i Sverige.³⁹ Dessa kan i sin tur delas in i ett antal undervarieteter eller grupper. Varje grupp utgör en enhet som kan kommunicera med varandra även om man pratar olika varieteter av romani chib. Exempelvis utgör kelderash, lovari och tjurari en sådan grupp. Avståndet mellan de olika grupperna har av vissa romer beskrivits som avståndet mellan svenska, norska och danska. Enligt Bijvoet och Fraurud finns det stora skillnader mellan hur och hur mycket de romska grupperna använder sitt modersmål, men trots dessa skillnader verkar de allra flesta sätta ett stort symbolvärde på det egna språket (Bijvoet & Fraurud 2007: 15-22)

Vidare visar författarna hur romani chib synliggjorts i det svenska samhället. Radio Romano är ett viktigt inslag, men det finns önskemål om ökad sändningstid och även en efterfrågan på TV-program på romska. Det finns två tidskrifter – *É Romani Glinda* och *Le Romané Levimata* – och en rad läromedel helt eller delvis på romani chib.⁴⁰ I Bijvoet och Frauruds rapport finns den värdefulla bilagan över ”Läromedel och andra publikationer helt eller delvis på romska utgivna i Sverige” (bilaga 4), sammanlagt 23 verk. Trots detta finns det ett skriande behov av nya läromedel, framförallt för de högre stadierna. Det senaste som hänt på läroboksfronten är att Myndigheten för skolutveckling under sommaren 2008 gett ut en skolbok på varieteten kaale. Den kan således läggas till på listan över läromedel i Bijvoets och Frauruds bilaga 4.⁴¹

I en sammanfattande och analyserande text över tidigare forskning, *Språkkontakt och språkbevarande: romani i Sverige*, beskriver Kari Fraurud och Kenneth Hyltenstam mekanismer för språkförändring och hur romer lyckats bevara sitt språk, trots att de alltid utgjort en minoritet och ofta är två- eller flerspråkiga. Detta är, enligt Fraurud och Hyltenstam, ett tydligt tecken på att ”människor använder språk inte endast för att kunna överföra information utan också för att ge uttryck för sin identitet.” (Fraurud & Hyltenstam 1999: 243) Andra faktorer som hade kunnat bidra till romanis försvinnande är att romer historiskt sett saknat ett skriftspråk, att de inte haft en egen stat, och att de varit geografiskt splittrade. Omständigheter som ändå bidragit till språkets bevarande är, utöver identitetsstärkande faktorer, den starka sammanhållningen inom romska grupper, hög grad av giftermål inom gruppen, behovet att hålla kontakt med andra romer internationellt, ökande användning av Internet samt en ökande mängd publikationer på romani. Fraurud och Hyltenstam konstaterar också att även om romani chib bevarats i förvånansvärt hög grad, så har det inom många grupper av romer skett språkbyte från romani till majoritetssamhällets språk (Fraurud & Hyltenstam 1999: 253-254).

Författarna beskriver också det romska språkets historia och utbredning i Europa och Sverige och går sedan in på frågor som rör språkstruktur och språkvård. De romska varieteterna, eller dialekterna, kan delas in i två övergripande grupper: konservativa och sammanflätade. De konservativa varieteterna har bevarat indoariska böjningsmönster,

³⁹ Se bilaga 3 i Bijvoet & Fraurud (2007): ”Ett urval av språkbeskrivningar för aktuella romska varieteter”.

⁴⁰ Om romer i finsk media, se Kauranen & Tuori (2002).

⁴¹ Allan Schwartz (2008), *Ternesko Dives pesko dadesa*. Stockholm: Liber.

medan de sammanflätande varieteterna i högre grad har blivit påverkade av andra språk (Fraurud & Hyltenstam 1999: 280ff).

Artikeln, tillsammans med Bijvoets och Frauruds rapport från 2007, utgör en viktig och detaljrik introduktion till frågor som rör romanis ursprung och frågor om språkbevarande och språkanvändning. Men de ska ses just som introduktioner, medan djupare studier kring de olika varieteterna och grammatiken i stort sett fortfarande saknas i Sverige.⁴²

Det finns dock några studier som bör tas upp i denna kontext. Ett äldre men viktigt verk är Olof Gjerdmans och Erik Ljungbergs studie om varieteteten kelderash. Gjerdman och Ljungberg observerade den svenske kopparsmeden Johan Dimitri Taikons språk och på så sätt lyckades de dokumentera både grammatik och vokabulär på detaljnivå (Gjerdman & Ljungberg 1963).

Resanderomani har studerats bland annat av Roger Johansson (1977) samt av Gerd Carling (2005). Carlings *Romani i svenskan: storstadsslang och standardspråk* behandlar romanis inflytande i det svenska språket (Carling 2005). En annan viktig publikation som ges ut i november 2008 är *Ordbok över svensk romani. Resandefolkets språk och sånger* av Lenny Lindell, Kenth Thorbjörnsson-Djerf & Gerd Carling (Podium, 2008).

Christina Rodell Olgaç har, tillsammans med Mikael Demetri och Angelina Dimiter Taikon (lärare vid Roma kulturskola i Stockholm), studerat tvåspråkighet och revitalisering vid den romska kulturskolan (se Rodell Olgaç 2006; Rodell Olgaç, Demetri & Dimiter Taikon 2008, kommande). Francis M. Hult har undersökt de nationella minoritetsspråken i Sverige på den normativa nivån genom att jämföra de olika språkens rättigheter i lagtext (Hult 2004).

Slutligen kan det nämnas att sedan år 2000 har Statens kulturråd stöttat nationella minoriteters kulturproduktion och att detta lett till att en rad skönlitterära verk översatts till romani. Exempel på sådana verk är bland annat *O Aljosa o siav le birevosko* [*Aljosa, zigenarhövdingens pojke*] (Lundgren, Dimiter Taikon et.al. 1998), *O Tariq o birevo la plajako* [*Tariq, bergets hövding*] (Lundgren et.al. 1999) och *E Pippi lungo strinfa* [*Pippi Långstrump*] (Lundgren 2001, 1945). Katarina Taikons självbiografiska *Katitzji* har också getts ut på romani: *E Katitzji* (Taikon 2008). Satu Gröndahl menar att dessa översättningar avspeglar den nya minoritets- och språkpolitiken som staten fört sedan år 2000, vilket också är av stor vikt för stärkandet av den romska identiteten (Gröndahl 2009, kommande).

⁴² För en kort introduktion om romani chib, se även Kari Fraurud (2003). "Romani", i *Sveriges officiella minoritetsspråk. Finska, meänkieli, samiska, romani, jiddisch och teckenspråk* (red.). Stockholm: Svenska språknämnden.

Del II:

Vad ska den framtida forskningen om romer fokusera på?

Som framgår av inventeringen ovan har huvuddelen av forskningen initierats och bedrivits antingen av staten eller av icke-romska forskare. En stor del av de studier som finns är rapporter från statliga myndigheter, även om en del oberoende studier också genomförts vid svenska universitet. Mycket av den befintliga forskningen är inaktuell och ofta problemfokuserad, vilket förstärker den negativa bilden av den romska minoriteten. Behovet av ny forskning är således mycket stort. I det följande avsnittet tas först upp forskningsaktiviteter som redan är i gång och sedan diskuteras ett antal förslag till forskningsområden som lämpligen kan prioriteras i framtiden. Denna del av inventeringen bygger på de observationer som gjorts avseende kunskapsluckor i litteraturen och på diskussioner med den romska referensgruppen, som både kommit med egna förslag och gett sina synpunkter på prioriteringsordningen på förslagen.

Kommande studier

Under arbetets gång har ett antal forskningsprojekt runtom i Sverige kunnat lokaliseras. Vid Södertörns högskola forskar David Thurffjell om vilken roll Pingstkyrkan har haft i den romska väckelsen i Sverige och Finland. Resultaten av denna studie som finansieras av Östersjöstiftelsen kommer att publiceras år 2009.⁴³ Vid samma högskola bedriver Christina Rodell Olgaç studier kring skolfrågor samt kulturell och språklig revitalisering. Hon är också intresserad av frågor som rör lärarutbildningen och hur man ska kunna inkludera kunskaper om de nationella minoriteterna i denna.⁴⁴

Gerd Carling vid Lunds universitet håller för närvarande på med projektet ”Studier i symbiotisk språkutveckling: integrationsmönster i skandoromani (svensk och norsk resanderomani)”. Projektet finansieras av Vetenskapsrådet och avser att studera språkliga integrationsmönster i skandoromani, som ofta definierats som ett ”sammanflätat språk”.⁴⁵

Pia Laskar vid Stockholms universitet studerar föreställningar om romer vid sekelskiftet 1900 utifrån Arthus Thesleffs samlade material vid Kungliga biblioteket. Hon granskar hur romer presenteras i materialet utifrån olika kategorier såsom kön, klass, etnicitet och ”ras”. Exempelvis jämför hon hur kvinnor och män föreställdes. Vid sidan

⁴³ Telefonsamtal med David Thurffjell, den 6 maj 2008.

⁴⁴ E-post från Christina Rodell Olgaç, den 1 juli 2008.

⁴⁵ E-post från Gerd Carling, den 26 juni 2008. Se även Vetenskapsrådets projektdatabas <http://vrproj.vr.se>, diariernr 2007-1674.

av denna granskning analyserar Laskar också Thesleffs egna syn på romer och huruvida hans material är av vetenskaplig eller mer utav kulturell art.⁴⁶

Heléne Lööw vid Uppsala universitet intresserar sig för närvarande för de så kallade ”tattarinventeringarna” år 1922 och 1944, varigenom de svenska myndigheterna räknade och kartlade individer med romskt ursprung. Lööw ser räkningarna som ett exempel på hur vetenskapen använts som maktmedel mot en utsatt grupp. Preliminära resultat från detta projekt kommer att redovisas på en konferens om romer i Stockholm i mars 2009.⁴⁷

Satu Gröndahl vid Uppsala universitet har sammanställt en översikt om romsk skönlitteratur i Norden. Mer konkret studerar hon litteratur skrivna av både romer och resande i Finland, Sverige och Norge. Gröndahl intresserar sig för den romska identitetens gränser från ett intersektionellt perspektiv. Artikeln, som kommer att ges ut år 2009 av Finska Litteratursällskapet, fokuserar därmed på hur identitet manifesteras genom ett flertal kategorier såsom etnicitet, kön, sexualitet, klass och ålder. Det intersektionella angreppssättet syftar på att sätta kategoriernas skärningspunkter och dynamik i fokus – hur konstrueras och upprätthålls dessa kategorier som begränsar en grupps kulturella, samhälleliga och diskursiva makt?⁴⁸

Rafal Tomaszewski, också vid Uppsala universitet, studerar etnicitetens praxis i den polska utbildningssituationen i en kommande avhandling i antropologi. Han analyserar hur romska barns utbildning ses av utbildningsinstitutionerna, av dem själva, deras föräldrar, deras kamrater och kamraternas föräldrar. Frågorna rör sig kring hur unga romska skolungdomar förenar romsk identitet och romsk vardag med skolgång i polsk skola. På den teoretiska nivån handlar avhandlingens projektet mycket om vad etnicitet gör och hur etnicitet görs. Tomaszewski problematiserar den etniska gruppidentiteten och tittar på vad historia och syn på historia samt kultur har för verkan på den etniska identiteten.⁴⁹

Centrum för forskning om internationell migration och etniska relationer (CEIFO) planerar att genomföra en internationell konferens om diskriminering och förföljelse av romer vid Stockholms universitet i mars 2009. Konferensen arrangeras i samarbete med Södertörns högskola, Centrum för multietnisk forskning samt Historiska institutionen vid Uppsala universitet. Seminarier som kommer att ges vid konferensen är den romska

⁴⁶ Dokument bifogat i e-post från Pia Laskar, den 19 augusti 2008.

⁴⁷ E-post från Lars M. Andersson, den 26 augusti 2008. Bilaga ”Proposal form for exploratory workshops” inför konferensen om diskriminering och förföljelse av romer vid Stockholms universitet i mars 2009.

⁴⁸ Samtal med Satu Gröndahl den 27 augusti 2008. Se även artikeln som ges ut 2009, med arbetstiteln ”Romanien ja matkustavaisten kirjallisuus Pohjoismaissa [Romers och resandes litteratur i de nordiska länderna]”. Eila Rantonen et.al. (red.). Helsinki: Suomen Kirjallisuuden Seura.

⁴⁹ Avhandlingen har den preliminära titeln *Being a Roma Pupil: Ethnicity at School in Warsaw, Poland* (2008, kommande). E-post från Rafal Tomaszewski, den 18 augusti 2008. Utöver de projekt som nämnts här, håller Hans-Erik Hermansson vid Högskolan Väst på med sociala frågor kring bland annat romer och arbetsmarknaden.

förintelsen, statlig diskriminering och rasism, romska kvinnor och genus, identitet samt litteratur och motstånd.⁵⁰

Statliga myndigheter såsom Delegationen för romska frågor, Forum för levande historia, Språkrådet och Myndigheten för skolutveckling arbetar aktivt för att ge ut aktuell information om romer, romsk historia och det romska språket. Seminarier som Delegationen anordnat under år 2008 är exempelvis ”Om romer, sanning och försoning” och ”Romer på flykt”. I december 2007 anordnades konferensen ”Amare glasura ashunde – våra röster hörda” i samarbete med Europarådet och Europeiska unionens byrå för grundläggande rättigheter.⁵¹

Forum för levande historia har genomfört ett antal lärarseminarier och i samarbete med Delegationen gavs seminariet ”Romer – en förföljd och diskriminerad minoritet” (mars 2008). I samarbete med Högskolan Väst och professor Hans Erik Hermansson har Forum drivit ett intervjuprojekt där äldre romer berättar om sina upplevelser från andra världskriget. Intervjuerna genomfördes av romer på romani. Femton intervjuer har översatts och kommer att ges ut som dvd och som publikation. Forum har också initierat ett intervjuprojekt med resande, där erfarenheterna av att växa upp som oönskade element i ”folkhemmet” är i fokus. Detta projekt drivs i samarbete med Romani Studies Institute (RSI) under ledning av Hans Erik Hermansson.⁵²

Förslag till ny forskning

Inventeringen har visat att det finns en rad kunskapsluckor i den befintliga litteraturen om romer i Sverige. Nedan punktats ett antal forskningsområden upp som är undermåligt belysta och som de romska representanterna tillsammans med utredningen vill föreslå som prioriterade forskningsämnen. Under varje punkt behandlas ett kärnområde, föreslås möjliga frågor och motiveras kort varför just dessa frågor är av intresse.

Antiziganism/antiromanism/antiromism. Hur definierar man antiziganism?⁵³ Vilka strukturer och mekanismer styr fenomenet? Mycket av forskningen om romerna genomsyras av antiziganistiska tankemönster; kategoriseringen och definitionen av romer, hur romer levtt/bott/klätt sig, även språkindelningen. Historiska studier kring antiziganism är av stor vikt då där finns förklaringar till inte bara hur majoritetssamhället

⁵⁰ För ett preliminärt programinnehåll, se www.ceifo.su.se, under Aktuellt: Roma Conference (2008-07-28).

⁵¹ Se Delegationens hemsida, www.romadelegationen.se, för rapporter över dessa arrangemang.

⁵² E-post från Joakim von Scheele, Forum för levande historia, november 2008. Om Romani Studies Institute, se http://www.studentum.se/Romani_Studies_Institute_RSI_Agnesberg_56331.htm.

⁵³ Termen ”antiromanism” används av en del romer, då ordet ”ziganism” kan kopplas samman med den nedsättande termen ”zigenare”. ”Antiziganism” ska därför inte heller användas för att beskriva en uppsättning av djupt kulturellt förankrade negativa föreställningar om romer. Se t.ex. Nordström & Kai (2007). Antiromanism kan dock kännas missvisande då ”romanism” kan tolkas som den romerska (latinska) bildningstraditionen. Ziganism är onekligen ett laddat ord med negativa associationer, men så är även de föreställningar, diskurser och åtgärder som funnits kring och riktats mot romer. Termen antiziganism används därför i den här rapporten. Tack till Elin Strand för reflektioner kring dessa begrepp.

agerat, utan även till hur romer betar sig idag. Sambandet mellan diskrimineringen och romernas misstänksamhet och rädsla måste också studeras mer, menade flera av representanterna i den romska referensgruppen. Romska upplevelser av diskriminering bör stå i centrum, men det kan vara svårt att komma åt information. Ett förslag är att det borde genomföras fler psykologiska eller socialpsykologiska studier av romska erfarenheter, men det kan också innebära problem om utomstående ska ta sig an en sådan forskningsuppgift. Misstänksamheten bland romer leder ofta till tystnad. Dessutom är många ämnen tabu enligt romsk tradition. Detta visar på att det inte bara finns ett behov av ny forskning, utan även ett behov av utbildade romer som kan ta sig an forskning som kan vara svårt för en icke-romsk person att bedriva.

Ytterligare ett förslag är att studera antiziganismen som en diskurs. Hur definieras och omdefinieras exkluderandet i den diskurs som skapas av icke-romer och som även romer internaliserat?

Romsk kultur. Att forskningen fokuserat mycket på det som ansetts problematiskt från majoritetssamhällets synvinkel har resulterat i att mycket annat hamnat i skymundan. Romsk kultur och traditioner har fått minimalt utrymme i den svenska forskningen. Möjliga frågor som skulle kunna utgöra utgångspunkter för nya forskningsuppgifter är t.ex: Hur ser den romska kulturproduktionen ut i Sverige? Vilken roll spelar musik, muntlig tradition och litteratur i den romska kulturen? Vilka kulturbärande element finns det inom de romska grupper som bor och lever i Sverige? Vilka insatser görs för bevarandet och revitaliseringen av den romska kulturen? Hur kan omständigheter skapas som ger de romska grupperna möjligheten att själv påverka eller styra revitaliseringsrörelser? Här måste även frågor kring genus beaktas: vilken roll har kvinnor respektive män i det romska kulturlivet? Och hur förhåller sig situationen i Sverige till den på andra ställen? Genom att belysa frågor om romsk kultur kan romernas självbild stärkas och majoritetssamhällets kunskaper om den romska minoriteten ökas.

Romani chib. Även om det redan finns grundforskning kring språkfrågor internationellt, finns det ett stort behov av nya studier på de olika varieteterna, både i Sverige och i övriga världen. Sambandet mellan de olika varieteterna behöver betonas mer och det saknas också detaljerade beskrivningar av de romska varieteterna. Den romska referensgruppen uttryckte ett behov av forskning kring exempelvis genus och övrig grammatik, såsom gemensamma språkstrukturer mellan de olika varieteterna. Andra frågor som behöver belysas är: Hur går språkbevarandet till bland romer av olika ursprung? Hur används romani i massmedier? Vad görs för revitaliseringen av det romska språket? Bijvoet och Fraurud föreslår i sin rapport att de romska föreningarnas insatser för språket är ett sätt att närma sig frågor om revitalisering och språkbevarande (Bijvoet & Fraurud 2007: 23). Fortsatt språkforskning leder bland annat till möjligheter att undervisa i och på romani, och till bättre möjligheter att utveckla läromedel i och på romani.

Romsk identitet och självbild. Romerna är en oerhört heterogen grupp, med många fler grupperingar än vad den av myndigheter föreslagna femgruppsindelningen indikerar. Men samtidigt finns det någonting som binder samman de olika grupperna. Hur ser romerna själva på frågor om identitet? Vad innebär det att vara rom? Vad utgör romskhet? Hur definierar man begreppet ”rom” inom det romska kollektivet? Hur benämner romer sig själva och hur ser de på sig själva som romska individer och som romska grupper? Vad skiljer åt de olika grupperna? Och vilka likheter finns det? Varför definierar exempelvis svenska resande sig som en romsk grupp? Hur ser resande i andra länder på den här frågan? Ytterligare en fråga som är intressant att studera i det här sammanhanget är vilken roll romska kvinnor och män har i bevarandet och vidareförandet av en romsk identitet.

Det är av stor vikt att jämföra de kulturella skillnaderna och sätten att tänka mellan de romska grupperna för att komma åt verklighetens komplexitet. Det är också angeläget att jämföra romernas egna definitioner med majoritetssamhällets sätt att definiera romskhet. Representanterna i den romska referensgruppen poängterade att definitionen/definitioner av romskhet är svår att reda ut och att det inte uppmärksammats tillräckligt i tidigare forskning. Ny kunskap skulle kunna leda till större förståelse i majoritetssamhället och till större medvetenhet hos de romska grupperna kring identitetsfrågor.

Folkmordet på romerna.⁵⁴ Den romska förintelsen har inte tidigare studerats i Sverige. Det saknas ett svenskt perspektiv, t.ex. om flyktingpolitiken, hur den svenska staten agerade i frågan, men framförallt om de romska upplevelserna av massivt våld. Folkmordet tillsammans med århundraden av diskriminering har bidragit till traumatisering hos det romska folket. Känslor av hopplöshet och rädsla går i arv till nya generationer i form av sekundär traumatisering. Akuta insatser behövs för att dokumentera romska erfarenheter från koncentrations- och förintelseläger. De personer som kan berätta om dessa upplevelser är idag gamla och därför av det av stor vikt att agera så snart som möjligt.

Möjliga frågor som skulle kunna ställas angående det svenska perspektivet är: Hur förhöll sig den svenska staten och allmänheten till folkmordet på romerna? Hur uttryckte man sig då det gällde flyktingfrågor? Vad skrevs i pressen? Hur såg den romska flyktingströmmen ut under och direkt efter kriget? Vilka upplevelser hade romska individer som kom till Sverige? Svanberg och Tydén (1997) indikerar på att det finns mycket litet om den romska frågan i de svenska källorna, men detta bör ändå studeras och analyseras mer systematiskt än vad som hittills gjorts. En annan fråga som kan uppmärksammas mer är den svenska lagstiftningen från 1914 då romsk invandring stoppades i och med den första utlänningslagen. Debatten kring invandringen till Sverige

⁵⁴ Delegationen för romska frågor föredrar begreppet Förintelsen då man talar om folkmordet på romerna. Även den romska referensgruppen förespråkar denna term. Kort kommentar kring varför begreppet folkmord används här återfinns i fotnot 11, s. 11.

har studerats av bland annat Tydén (1987)⁵⁵, men vilka följder fick lagstiftningen för de grupper av romer som fanns i landet?

Romsk organisering. Hur ser strukturerna ut inom det romska kollektivet? Denna fråga kan undersökas på flera nivåer. På individ- och gruppnivå kan det vara av intresse att studera hur strukturen i den romska familjen ser ut. Vilken roll har familjen den romska individen? Hur fungerar familjerätten? Hur ser könsrollerna ut? Vilken ställning har kvinnan/mannen i den romska familjen? På samhällsnivå finns det behov att studera och dokumentera de senaste decenniernas romska organisering (nätverk och föreningar). Dessa frågor är också intressanta i jämförelse med de andra nationella minoriteterna. Hur skiljer sig romsk organisering från till exempel samernas organisering? Och hur ser svensk-romsk organisering ut i jämförelse med andra länder?

Rent allmänt kan sägas att mer krut måste läggas på det romska perspektivet. Vikten av att dokumentera romernas upplevelser som minoritet (t.ex. då det gäller diskriminering, utbildning, framtidsutsikter) bör också poängteras ytterligare. Detta var något som kom upp i diskussion ett flertal gånger under mötena med den romska referensgruppen. En annan, mer metodologisk synpunkt av stor vikt är, att det måste läggas mer arbete på att försöka utröna skillnader och likheter mellan de olika grupperna, t.ex. resande, svenska och finska romer, nyanlända, då det gäller de ovannämnda frågorna. Även internationellt perspektiv och internationella komparationer är viktiga för den svenska forskningen och för de grupper av romer som finns i Sverige. Då grupperna finns utspridda över statsgränserna är det nödvändigt med internationella jämförelser.

Det finns också en rad etiska och källkritiska aspekter som det måste tas hänsyn till då det gäller forskningen om romer. Vilken information kan vi komma åt och vad behöver vi tänka på för att komma åt den? Då det gäller exempelvis forskning kring antiziganism, den romska förintelsen, samt familjestrukturer och traditioner finns det ämnen som är tabu, såsom nämndes ovan. Vem vill romer berätta för om de alls vill berätta? För romska forskare eller till exempel för en forskare av samma kön, oberoende av etnicitet? Tidsaspekten (närheten till händelser) är av stor vikt, precis som tystnaden kring vissa frågor. Anonymiteten i forskningsprojekt måste betonas, men inte heller det kan alltid garantera att romer ställer upp som informanter. Förtroendet kan bara byggas upp om parterna visar en ömsesidig respekt och intresse för de frågor som verkligen är av betydelse för romerna själva.

Ytterligare en fråga som kom upp i diskussion var behovet av positiva förebilder och mer bekräftande forskning överhuvudtaget. Referensgruppen påtalade vikten av att komma ifrån ”eländesforskningen” och att betona det positiva i den romska kulturen. Detta hänger samman med frågor om identitet. Varför väljer man att leva som rom? Vad innebär ord som gemenskap, familj, identitet? Positiva förebilder eller ”hjältar”

⁵⁵ Mattias Tydén (1987), *Svensk antisemitism 1880-1930*. Uppsala. Se även Thomas Hammar (1964), *Sverige åt svenskarna*. Stockholm, och Montesino Parra (2002), kap. 6.

(exempelvis Charlie Chaplin, vars mormor hade romskt påbrå, helgonet Ceferino Jimenéz Malla eller medbrogarkampen Katarina Taikon) efterlystes i den romska historieskrivningen. I det här sammanhanget poängterade en av representanterna att de positiva bitarna också ska lyftas fram, men att forskningen ändå bör fokusera först och främst på antiziganism eftersom den fortfarande är så påtaglig i vårt samhälle. Detta påverkar, mer eller mindre direkt, alla romers erfarenheter.

Vad som också påtagligt är den stora mängden av statliga utredningar och rapporter från diverse myndigheter. Dessa utredningar är naturligtvis värdefulla, men mer krut måste läggas på självständig akademisk forskning. Det kan också vara av värde att följa upp och utvärdera de utredningar och uppdrag som givits till olika myndigheter sedan romerna erkändes som nationell minoritet år 2000.⁵⁶

Referensgruppen diskuterade behovet av ett ”paradigmskifte” i forskningsfältet. I stället för att majoritetssamhället har bestämt villkoren för forskningen kan det nu vara dags att romerna själva formulerar frågor som ska upp på agendan. Romernas behov ska vara i fokus och det är minoritetens egna synvinklar och världsbild som behöver komma fram. Genom en sådan förändring kan romernas intressen bevakas. Detta kan jämföras med samernas situation i Sverige, där man lyckats få till stånd ett sådant paradigmskifte. Att romernas egna upplevelser kommer fram i forskningen och att romerna själva är med vid planeringen, genomförandet och analysen av forskningsuppgifter betonas också av Sarita Friman-Korpela, som för fram denna synpunkt i en artikel om forskningen kring romer och sociala frågor i Finland (Friman-Korpela 2006: 111-114). Slutligen kan också nämnas att det finns ett behov av ett romskt akademiskt nätverk som känner till spelreglerna bland annat kring kommunikation med statliga myndigheter. Detta tas upp i Gregor Dufunia Kwieks C-uppsats i etnologi *Any Rom Will Do? The Processes of Implementation and Recruitment in the Struggle for Roma Inclusion* (2008), där han visar att ett sådant nätverk är nödvändigt för att kommunikationen ska kunna ske på lika villkor. Såsom Kwiek visar i uppsatsen, har försöken att inkludera romer i majoritetssamhället lett till att man i anställningsprocesser ofta anlitar ”vilken rom som helst”, i stället för en person med rätta meriter, bara för att få en romsk person till posten (Kwiek 2008: 39f). Behovet av akademiskt utbildade romer är således stort.

⁵⁶ Tack till Lars M. Andersson för denna synpunkt.

Del III: Bibliografi

Referenslistorna nedan innefattar ett urval av både vetenskapliga verk, rapporter från statliga myndigheter samt opublicerade uppsatser vid svenska universitet. Det ska dock nämnas att listorna, framförallt över litteratur från övriga Norden, internationell forskning samt skönlitteratur, är ofullständiga. Eftersom denna inventering har varit tidsbegränsad, har tonvikten medvetet lagts på svensk forskning.

Bibliografin är till största delen hämtad via de svenska universitets- och forskningsbibliotekens söktjänst Libris (<http://libris.kb.se>) samt från referenserna till de mest aktuella vetenskapliga verken inom fältet såsom Montesino Parra (2002), Rodell Olgaç (2006) samt Pulma (2006). Listorna innehåller fler verk än de som nämnts i denna inventering. Det ska också tilläggas att gränserna mellan de olika kategorierna (vetenskaplig litteratur, rapporter, facklitteratur) inte är vattentäta. Verken som finns under rubriken "Svensk vetenskaplig litteratur" har dock bedömts som att ha mer eller mindre vetenskapliga ambitioner, även om alla verk inte lever upp till kriterier om till exempel intersubjektivitet (vetenskaplig spårbarhet).

Flertalet av uppsatserna som listas nedan finns länkade till <http://www.uppsatser.se/>, med sökfunktion till uppsatser vid svenska högskolor och universitet. Databasen innehåller dock bara uppsatser som skrivits under 2000-talet. De flesta av de äldre uppsatserna som tas upp här finns att tillgå på Centrum för multietnisk forskning, i forskningsbibliotekets pärm "Uppsatser om romer vid svenska universitet".

En kort lista över Internet-sidor där man kan få vidare information bifogas också. Tyvärr har flera av de romska riksorganisationerna ingen hemsida, men kontaktinformation till dessa finns under fliken "organisationer" på hemsidan till Delegationen för romska frågor (www.romadelegation.se).

Svensk litteratur

Vetenskaplig litteratur

Andersson, Sven (1951). "Zigenarna i Sverige", *Svensk Socialvårdstidning* 3.

Andersson, Sven (1955). "Lo-Johansson och Zigenarna", *Svensk Socialvårdstidning* 34.

Andersson, Sven (1970). "Respekterad av myndigheter, ärad av zigenare", *Svensk Socialvårdstidning* 49.

- Ankert, Kerstin (1987). "Skojarna i Folkarbygden. Om 'tattare' i Sydöstra Dalarna", i *I samhällets utkanter. Om "tattare" i Sverige*. Ingvar Svanberg (red.). Uppsala: Centrum för multietnisk forskning. 11.
- Arnstberg, Karl-Olov (1998). *Svenskar och zigenare: en etnologisk studie av samspelet över en kulturell gräns*. Stockholm: Carlsson.
- Arnstberg, Karl-Olov & Tommy Goldman (1974). *Zigenarens väg: essä om en minoritet*. Stockholm & Solna: LT & Seelig.
- Beckman, L. & John Takman (1965). "On the Anthropology of a Swedish Gypsy Population", *Hereditas* 53.
- Bergman, Gösta (1931). *Rotväliska: rommani, månsing, förbrytarspråk och slang*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Bergstrand, Carl-Martin (1942). *Tattarplågan: tattarna i svenskt folkliv*. Göteborg: Gumperts förlag.
- Bijvoet, Ellen & Kari Fraurud (2007). *Det romska språket och romsk språkvård i Sverige*. Stockholm.
- Björck, Johan Gustaf (1915). *Tattare*. Härnösand: Skrifter utgivna av Härnösands stiftsråd.
- Björckman, Samuel (1730), *Dissertatio academica de cingaris*. Uppsala: A. Grönwall.
- Broberg, Gunnar & Mattias Tydén (1991). *Oönskade i folkhemmet. Rashygien och sterilisering i Sverige*. Stockholm: Gidlunds.
- Carling, Gerd (2005). *Romani i svenskan: storstadsslang och standardspråk*. Stockholm: Carlssons.
- Casinge, Sebastian (2001). "Zigenar- och tattarschabloner i August Strindbergs Tschandala", i *Strindbergiana Sextonde Samlingen* (red.). Stockholm: Atlantis Förlag.
- Cederberg, Irka (2004). *Romerna i ett förändrat Europa*. Stockholm: Utrikespolitiska institutet.
- Erdös, Anita (2005). *Minoritetsskyddet i Ungern: fallet romerna och juridiken*. Stockholm: Jure Förlag.
- Etzler, Allan (1942). "Zigenarna i svensk krigstjänst", i *Historiska studier tillägnade Sven Tunberg*(red.). Uppsala.
- Etzler, Allan (1944). *Zigenarna och deras avkomlingar i Sverige: historia och språk*. Uppsala.
- Fogelberg, Martin (red.) (2000). *Ja Devlesa! Gå med Gud!: Om romerna och Svenska kyrkan*. Ingår i serien *Mitt i församlingen*. Uppsala: Svenska kyrkans församlingsnämnd.
- Fraurud, Kari & Kenneth Hyltenstam (1999). "Språkkontakt och språkbevarande: romani i Sverige", i *Sveriges sju inhemska språk: ett minoritetsperspektiv*. Kenneth Hyltenstam (red.). Lund: Studentlitteratur.
- Ganander, Christfrid (1780) *Undersökning om de så kallade Tattare eller Zigeuner*. Stockholm: Kongl. Svenska Vitterhetsakademien.

- Gaunt, David (2001). "Om romerna och deras historia", i *Finsk tidskrift* 2001(10).
- Gjerdman, Olof & Erik Ljungber (1963), *The Language of the Swedish Coppersmith Johan Dimitri Taikon. Grammar, Texts, Vocabulary and English Word-index*. Uppsala: Lundequistska bokhandeln.
- Goldstein-Kyaga, Katrin (1990). *Rituell renhet bland zigenare i Sverige*. Tumba: Sveriges invandrarinstitut och museum distributör.
- Gröndahl, Satu (2005). "Stay Silent No Longer?. Romanies, Travellers and Literature", i *Nordic Voices. Literature from the Nordic Countries*. Jenny Fossum Grønn (red.). Oslo: Nordbok.
- Hazell, Bo (2002). *Resandefolket: från tattare till traveller*. Stockholm: Ordfront.
- Heymowski, Adam (1969). *Swedish "travellers" and their ancestry: a social isolate or an ethnic minority?* Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Heymowski, Adam (1987). "Resande eller 'tattare'. En gammal minoritet på väg att försvinna", i *I samhällets utkanter. Om "tattare" i Sverige*. Ingvar Svanberg (red.). Uppsala: Centrum för multietnisk forskning.
- Gustafsson, Inga (1971). *Studier i en minoritetsgrupps strävan att bevara sin kulturella autonomi*. Stockholm.
- Johansson, Roger (1977). *Svensk romani: med etymologiska och grammatiska kommentarer av Gösta Bergman och Erik Ljungberg samt förord av Adam Heymowski*. Uppsala: Gustav Adolfs akademi.
- Kaminski, Ignacy-Marek, (1980). *The State of Ambiguity. Studies of Gypsy refugees*. Göteborg: Socialantropologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Kopsa-Schön, Tuula (2002). "Några rallarrosor vid vägkanten: en översikt över de finska romernas litteratur", i *Litteraturens gränsland*. Satu Gröndahl (red.). Uppsala: Centrum för multietnisk forskning, Uppsala universitet. 45.
- Lindahl, Gösta (1955). *Zigenarväckelse. Intryck från en zigenarkonferens i Rennes 1-5 juni 1955*. Stockholm: Filadelfia.
- Lindell, Lenny, Kenth Thorbjörnsson-Djerf & Gerd Carling (2008, kommande). *Ordbok över svensk romani. Resandefolkets språk och sånger*. Stockholm: Podium.
- Lindgren, Lars (2005). "Bortom all ära och redlighet: Tattarnas spel med rättvisan", *Journal of Gypsy Lore Society* 5 5:(1).
- Lindgren, Lars & B. Lindwall (1992). "Resande-anor", i *Migration, utvandrare och invandrare i gångna tider* (red.): Släkthistoriskt Forum, Årsbok.
- Lindholm, Gunborg A. (1995). *Vägarnas folk: de resande och deras livsvärld*. Göteborg: Etnologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Marta, Claudio (1973), *En grupp zigenares kulturella integration och opposition*. Stockholm: Stadsdepartementens offsetcentral.

- Marta, Claudio (1979), *A group of Lovara Gypsies settle down in Sweden*. Stockholm: Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet.
- Marta, Claudio (1979). *The Acculturation of the Lovara*. Stockholm: Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet.
- Meningsskapande och delaktighet. Om vår tids socialpedagogik.* (2008) Martin Molin, Anders Gustavsson & Hans-Erik Hermansson (red.) Göteborg: Daidalos.
- Montesino, Norma (2001). "The Gypsy Question and the Gypsy Expert in Sweden", *Romani Studies* 11:(1).
- Montesino Parra, Norma (2002). *Zigenarfrågan: intervention och romantik*. Lund: Socialhögskolan, Lunds Universitet
- Ohlander, Manne (1943). "Begävningsförhållanden hos tattare", *Tidskrift för psykologi och pedagogik* 1:(3).
- Ohlander, Manne (1943). "Zigenarna, tattarna och hjälpskolan", *Hjälpskolan* 21:(4).
- Ohlander, Manne (1955). "Zigenarna på skolbänken", *Folkskolan* 9.
- Ohlander, Manne (1957). "Zigenarna i skola och samhälle", *Hjälpskolan* 35:(2).
- Olsson, Lena (1999). "Kjolen som symbol: familjeliv bland finska zigenare", i *Invandrare & Minoriteter* 1999:(26).
- Olsson, Lena (2004). "Kjolen som gränsvakt", i *Behag och begär. Kulturella perspektiv på kroppens, intimitetens och sexualitetens transformationer*. Lena Gerholm (red.). Stockholm: Carlssons.
- Pira, Sigurd (1942). "Tattarna i Sverige", *Tidskrift för Sveriges Landsfiskaler* 3.
- Popoola, Margareta (1998). *Det sociala spelet om Romano Platso*. Lund: Sociologiska institutionen, Lunds universitet.
- Popoola, Margareta (2000). *En grundskola för alla - en pilotstudie om attityder till utbildning hos en grupp romska barn och föräldrar i Malmö*. Malmö: Rädda Barnen.
- Pålsson, Yvonne (1976), *Zigenare och tattare i Sverige 1950-1975. Bidrag till en bibliografi*. Borås: Immigrant-institutet.
- Rabenius, Laurentius (1791), *Observationes historiarum Zigenorum illustrantes*. Uppsala: Praeses E.M. Fant.
- Rodell Olgaç, Christina (2006). *Den romska minoriteten i majoritetssamhällets skola: från hot till möjlighet*. Stockholm: HLS förlag: Institutionen för samhälle kultur och lärande, Lärarhögskolan.
- Rodell Olgaç, Christina (2006). *Föräldrasamarbete, tvåspråkighet och kulturell revitalisering i Roma kulturklass*. Stockholm: Stockholms Stads Kompetensfond.
- Rodell Olgaç, Christina (1998). "Vi är rädda att förlora våra barn": romska barn i Norden och Barnkonventionen. Stockholm: Rädda barnen.

- Rodell Olgaç, Christina, Mikael Demetri & Angelina Dimiter Taikon (2008, kommande). "Linguistic Revitalization among Romani Pupils in a Swedish School Context". Konferensbidrag från *International Conference on Minority Languages XI*, Pécs, Hungary.
- Rogers, John & Marie C. Nelson (2003). "Lapps, Finns, Gypsies, Jews, and Idiots'. Modernity and the use of statistical categories in Sweden", *Annales de démographie historique* (1).
- Román, Henrik (1992). *Folkhemmet och det bemlösa folket: om svensk zigenarpolitik 1954-1969*. Uppsala: Centrum för multietnisk forskning.
- Roth, Hans Ingvar (2004). "Romerna: mer utstötta än andra minoriteter" i *Träsnitt* 26:(2).
- Shaw, Martin (2006). *Narrating Gypsies, Telling Travellers: A Study of the Relational Self in Four Life Stories*. Umeå: Institutionen för moderna språk, Umeå universitet.
- Svanberg, Ingvar (1987). *I samhällets utkanter: om "tattare" i Sverige*. Uppsala: Centrum för multietnisk forskning.
- Svanberg, Ingvar (1985), "Arthur Thesleffs efterlämnade zigenarmaterial på Kungl. Biblioteket", i *Svenska Landsmål och svenskt Folkliv*, nr. 107.
- Svanberg, Ingvar & Mattias Tydén (1997). *Sverige och Förintelsen*. Stockholm: Bokförlaget Arena.
- Svanberg, Ingvar & Mattias Tydén (1990). "Zigenare, tattare och svensk rashygiene", i *Zigenarnas holocaust*. Jahn-Otto Johansen (red.). Stockholm: Stehag Symposion.
- Svanberg, Ingvar & Mattias Tydén (1990). "Zigenare, tattare och svensk socialpolitik", i *Tusen år av invandring. En svensk kulturhistoria*. Stockholm: Dialogos.
- Svensson, Birgitta (1993). *Bortom all ära och redlighet: tatternas spel med rättvisan*. Stockholm: Nordiska museet.
- Takman, John (1952). *Socialpsykiatriska synpunkter på de svenska zigenarna*. Stockholm.
- Takman, John (1976). *The Gypsies in Sweden: A Socio-Medical Study*. Stockholm: LiberFörlag.
- Thesleff, Arthur (1899). *Finlands zigenare*. Helsinki.
- Thesleff, Arthur (1904). *Zigenare*. Stockholm: Nordiska museet.
- Thesleff, Arthur (1919). "Zigenare och tattare", i *Rasfrågor i modern belysning*. Stockholm: Hermann Lundborg (utg.).
- Thesleff, Arthur (1904). *Zigenare*. Stockholm: Nordiska museet.
- Thurfjell, David (2009, kommande). "Pentecostalism and the Roma: Cultural Compatibility and Ethno-genesis", i *Global Pentecostalism: Encounters with Other Religious Traditions*. David Westerlund (red.). London: I B Tauris & Co Ltd.
- Tillhagen, Carl-Herman (1961). "Thet Folket, som fara omkring", *Fataburen*.

- Tillhagen, Carl-Herman (1965). *Zigenarna i Sverige*. Stockholm: Natur och kultur.
- Trankell, Arne (1969). *Ett forskningsprogram om invandrarnas och de etniska och religiösa minoriteternas problem*. Stockholm: Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet.
- Trankell, Arne (1970). *Tillbakablick och översikt över projektets utveckling 1965-1969*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Trankell, Arne & Ingrid Trankell (1965a). *Undersökning rörande möjligheterna att underlätta de skolpliktiga zigenarbarnens skolgång*. Stockholm: Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet.
- Trankell, Arne & Ingrid Trankell (1965b). *Undersökningens bakgrund, teoretiska referensram och praktiska uppläggning*. Stockholm: Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet.
- Trankell, Ingrid & Arne Trankell (1968). *Problems of the Swedish Gypsies*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Vuorela, Katri & Lars Borin (1998). "Finnish Romani", i *Minority Languages in Scandinavia, Britain and Ireland*. Ailbhe O'Corráin & Séamus Mac Mathúna (red.). Uppsala: Uppsala universitet.
- Wallin, Runa (1987). *Zigenska kvinna: om kvinnorollen över etniska gränser*. Göteborg: Etnologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Westin, Charles (1975). "Familjepedagogik åt zigenska flyktingfamiljer", i *Invandrarproblem*, Arne Trankell (red.). Stockholm: PAN/Norstedts.
- Westin, Charles (1981). "Ideologi. Om några försök att ordna arbete åt en etnisk minoritetsgrupp", i *Att leva med mångfalden*, Kjell Öberg, Erland Bergman & Bo Swedin (red.). Stockholm: Liber.
- Ödman, Per-Johan (1971). *Utvecklingen på zigenarskolan i Årsta läsåren 1967/68 och 1968/69. Stockholms stads och pedagogiska institutionens försöksprojekt för Stockholms zigenarbefolkningens rehabilitering*. Stockholm, IMFO-gruppen, Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet.
- Ödman, Per-Johan (1975). *En skolas framåtskridande och tillbakagång: utvecklingen på zigenarskolan i Årsta läsåren 1967/68 och 1968/69*. Göteborg: Korpen.

Rapporter och utredningar

- (1990). *Zigenska elevers skolsituation: historik, lägesbeskrivning och utvecklingsbehov*. Stockholm. Rapporter från Stockholms skolor, 1990:2
- (1996). *Romer i Sverige: situationsbeskrivning*. Norrköping: Statens invandrarverk i samarbete med Nordiska Zigenarrådet.
- (1998). *Romska elever: hur går det för dem i skolan?* Stockholm: Zigenarkonsulterna & Resursförvaltningen för skola och socialtjänst.
- (1999). *Young roma/gypsy women: twice discriminated...?: report*. Forum for European Roma Young People (FERYP).

- (2004). *Romerna i Finland. Finitiko Romaseele*. Helsinki, Social- och hälsoministeriet. Social- och hälsoministeriets broschyrer 2004:2.
- Arnstberg, Karl-Olov (1987). *Kulturanalys i praktiken: svar på 20 frågor som brukar ställas om zigenare*. Norrköping: Statens invandrarverk (SIV).
- Bergkvist, Sofie, Eva Hansen & Merja Díaz (2004). *Myter, makt och museum: rapport om Malmö Museers romska samarbete*. Malmö: Malmö museer.
- BR (2005). "De vill att jag ska vara osynlig": romska barn och ungdomar berättar om sin vardag. Stockholm: Barnombudsmannen rapporterar BR2005:07.
- DO (2004). *Diskriminering av romer i Sverige: rapport från DO:s projekt åren 2002 och 2003 om åtgärder för att förebygga och motverka etnisk diskriminering av romer*. Stockholm: Diskrimineringsombudsmannen.
- Ds 1997:49. *Romer i Sverige - tillsammans i förändring*. Stockholm: Fritze.
- Ek, Margareta & Lennart Teveborg (1966). "Undervisningen av vuxna zigenare", *Sociala meddelanden* 3-4.
- Ek, Susanna & Anna-Liisa Lahti (1981). *En skola i dag: lärarrapport från en zigenarklass: dagbok*. Stockholm: Norstedt.
- Englund, Cecilia & Dalsbro, Anders (2004). *Roma in Public Education*. RAXEN; National Focal Point for Sweden; Expo Foundation.
- Etzler, Allan (1949). "Om tattarnas härstamning", *Sociala meddelanden* 1.
- EUMC (2003). *Breaking the Barriers: Romani Women and Access to Public Health*. Luxembourg: European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia.
- Fraurud, Kari (2003). "Romani", i *Sveriges officiella minoritetspråk. Finska, meänkieli, samiska, romani, jiddisch och teckenspråk* (red.). Stockholm: Svenska språknämnden.
- Inrikesdepartementet (1998). *Med romer i förändring: dokumentation från Romska arbetsgruppens konferens i Malmö den 8-9 juni 1998*. Stockholm.
- Iverstam Lindblom, Ingrid & Leif Claesson (1988). *Zigenare: en skrift om möten med zigenare i socialtjänsten*. Norrköping: Statens invandrarverk.
- Iverstam, I., T. Johansson & N. Wall (1978). *Socialt arbete med zigenare*. Stockholm, Socialstyrelsen.
- Johansson, Göran (2007). *Annars får man inte vara med. Misbrukarvård och kulturens täckelse – exemplet romer*. Statens Institutionsstyrelse: Forskningsrapport nr 1 2007.
- Lindgren, Lars & Bengt Sandström (1996). *Romer: en minoritet i många länder*. Norrköping: Statens invandrarverk.
- Lithman, Ingve (1976). *Ideal och praxis. Utvärdering av den familjepedagogiska verksamheten bland utomnordiska zigenare i Sverige*. Stockholm, SoS Flyktingenheten.

- Minoritetsspråkskommittén (1997). *Steg mot en minoritetspolitik: Europarådets konvention för skydd av nationella minoriteter*. Stockholm: Fritze.
- Nagy, Géza (2007). *Romernas integration på den svenska arbetsmarknaden - hinder och förutsättningar: Rapport från en Temakonferens om mångfald och delaktighet*. Stockholm: Equal. Romer i Sverige - från syd till nord.
- Nordström, Gunni & Domino Kai (2007). "Romernas kamp för jämlikhet vände utvecklingen på 60-talet", i *Rasism och främlingsfientlighet i Sverige. Antisemitism antiziganism och islamofobi 2006*. Stockholm: Integrationsverkets rapportserie 2007:03.
- Reybekiel, Bebs (1989). *Att höra hemma i tre världar: finsk-zigenska barns uppväxtvillkor i Sverige och Finland*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Skolverket (2005). *De nationella minoriteternas utbildningsituation*. Stockholm: Skolverket, rapport 272.
- Skolverket (2007). *Romer i skolan: en fördjupad studie*. Stockholm: Skolverket, rapport 292.
- Skolverket (1999). *Romer och den svenska skolan*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2001). *Undervisning i och på de nationella minoritetsspråken: kartläggning av situationen 2001*. Stockholm: Skolverket.
- Socialstyrelsen (1991). *Socialt arbete bland zigenare: en utvärdering av zigenarprojekt 1985-91*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Suonoja, Kyösti & Väinö Lindberg (2000). *Strategies of the policy on Roma*. Helsinki: Ministry of Social Affairs and Health, Romaniasiain neuvottelukunta.
- Skolöverstyrelsen (1986). *Redovisning av erfarenheter av hemspråkundervisning mm för de zigeniska barnen*. Stockholm, rapport 86:27.
- Socialstyrelsen (2006). *Ombändertaganden av romska barn*. Stockholm: Socialstyrelsen, artikelnr 2006-131-36.
- Socialtjänstnämnden (2005). *Rapport om insatser för romer med barn som söker sig till Stockholm från öststaterna*. Socialtjänstförvaltningen Stockholms stad, Dnr 118-493-2005.
- SOU (1923). *Tattare och zigenare*. Stockholm: Statens offentliga utredningar, rapport nr 2.
- SOU (1956). *1954 års zigenarutredning. Zigenarfrågan: ett betänkande*. Stockholm: Statens offentliga utredningar, rapport nr 43.
- Taikon, Katarina (1966). "Även vi äger det här landet", *Sociala meddelanden* 3-4.
- Takman, John (1962). "Som läkare för zigenarna", *Sociala meddelanden* 6.
- Tillhagen, Carl-Herman (1956). "Varifrån härstammar tattarna", *Sociala meddelanden* 5.
- Tillhagen, Carl-Herman (1957). "Zigenarna och samhället", *Svenska Socialvårdsförbundets tidskrift* 51:(2).

Tillhagen, Carl-Herman (1962). ”Zigenarna och de statliga hjälpatgårderna”, *Svenska Socialvårdsförbundets tidskrift* 56:(2).

Wall, Nils (1966). ”Samhället och zigenarfrågan”, *Sociala meddelanden* 3-4.

Övrig litteratur på svenska

(2007). *Leva i 2 världar*. Malmö: Malmö stad i samarbete med Forum för Levande Historia.

Kaldaras, Hans (1980), *Don kallar oss zigenare*. Stockholm: Läromedelsred. & Rikskonserter.

Demetri, Mikael, Angelina Dimiter Taikon & Christina Rodell Olgaç (2007). ”Romsk kultur på schemat”, i *Invandrare & minoriteter* 2007(3).

Dimetri, Sidja & Gustav Dimetri-Friberg (2004). *Svenska romer/zigenare*. Stockholm: Zigeniska kulturhistoriska föreningen & Författares bokmaskin.

Hallström, Per (1914). *Zigenarjunkern i Levande diket*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.

Hammar, Lars-Erik & Lindholm, Kristina (2005). ”Snarsmon – resandefolkets boplatz i Bullaren”, i *Bohuslän i världen. Bohuslän årsbok 2005*. Utgiven av Bohusläns hembygdsförbund och Bohusläns museum. Uddevalla.

Jansson, Karl-Axel & Ingemar Schmid (2005). *Ett fördrivet folk: antologi om förtryck och diskriminering av romer/zigenare/resande*. Stockholm: Forum för levande historia.

Jansson, Karl-Axel & Ingemar Schmid (2006). *Ett bortjagat folk: en bok där romer, zigenare och resande berättar om sina liv*. Stockholm: Forum för levande historia.

Johansen, Jahn Otto (1990). *Zigenarnas holocaust*. Stockholm/Stehag: Symposion.

Johansen, Jahn Otto & Frederic Täckström (1997). *Folket som ingen vill ha: zigenarna i Östeuropa*. Eslöv: Brutus Östlings bokförlag Symposion.

Kalander, Berith (2004). ”Den romska folkdräkten”, i *Norrboten* 2003-2004.

Kalander, Berith (2000). ”Romantiken om zigenarlivet”, i *Norrboten* 2000.

Kaldaras Nikolizsson, Erland (2005). *Behovet av en romsk förskola i Malmö*. Malmö: Romska ungdomsförbundet.

Kaldaras Nikolizsson, Erland & Raija Wallenius (2004). *Mure anglune Paramici: sagor på romani chib-kelderash*. Stockholm: Myndigheten för skolutveckling.

Karlsson, Ingmar, ”Romerna – folket utan land”, i *Europas styvbarn. Minoritetsfolk utan egen stat*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Le Cossec, Clément & Lennart Steen (1996). *Zigenarliv & kärleken till ett folk på vandring*. Stockholm: Norman.

- Lo-Johansson, Ivar (1929). *Zigenare: en sommar på det bemplösa folkets vandringsstigar*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Lundgren, Gunilla (2003). *Svarta rosor. Kale ruže: romsk litteratur, kultur och historia*. Stockholm: Tranan.
- Nordström, Gunni & Björn Myrman (1991). *Vi kallar dem zigenare*. Stockholm: Alfabet.
- Nordström-Holm, Gunni & Armas Lind (1982). *Om zigenare*. Stockholm: Statens invandrarverk
- Persson, Henrik & Charles Câmara (1994). *Möten med zigenare i Europa*. Stockholm: Föreningen Fjärde världen.
- Sahlström, Anna-Lisa (1980). *Hellis folk: en berättelse om det romska folket i Finland*. Vasa: Skrivor.
- Schwartz, Allan & Alvar Lindberg (2000). *Vi är romer men kallas för zigenare*.
- Schwartz, Allan (2008). *Ternesko Dives pesko dadesa* (en lärobok på den svenska kaaledialekten). Stockholm: Liber.
- Taikon, Katarina & Thomas Hammarberg (1970). *Förlåt att vi stör! Om zigenerska flyktingar*. Stockholm: PAN/Norstedt.
- Törneman, Susanne & Karine Mannerfelt (1999). *Romer zigenare: om rätten till likvärdig utbildning*. Stockholm: Föreningen Kritisk utbildningstidskrift.

Opublicerade uppsatser

- Adamsson, Nicklas (2003). ”Som vi, men ändå inte: Carl-Herman Tillhagens studier av de svenska romerna”. Magisteruppsats, Institutionen för tematisk utbildning och forskning, Linköpings universitet.
- Andersson, Annika (1981). ”Finska zigenare i Sundsvalls kommun”. C-uppsats, Sociala linjen, Högskolan i Östersund.
- Ankert, Kerstin (1983). ”Vem var skojare? En lokalundersökning av tattarsläkter i Folkare”. C-uppsats, Etnologiska institutionen, Uppsala universitet.
- Beldja-Sjöblom, Cecilia & Kerstin Lenander (2001). ”Jag tycker det går framåt med min framtid: Om unga romers självbild och framtidstro”. Socialhögskolan i Helsingborg, Lunds universitet.
- Blomberg, Hanna, Oskar Anderzén & Sofia Larsson, ”Det här med skola låter bra, men vi tackar nej! En studie i de problem som kan uppstå i mötet mellan romska elever och den svenska skolan i år 7-9”. Samhällsvetenskapligt projekt inom lärarutbildningen, Linköpings universitet.
- Bondeson, Petra (2006). ”Den finska romen som en balanskonstnär - mellan skam och stolthet. Ett sociologiskt perspektiv på gruppdynamiska processer”. D-uppsats i sociologi, Sektionen för Hälsa och samhälle, Högskolan i Halmstad.

Borg, Joakim (2007). ”De ringde bara då det var trubbel: Vuxna romers erfarenhet av samarbete hem och skola”. Examensarbete, Utbildningsvetenskap, Södertörns högskola.

Dahmén, Anna & Elin Kihlström (2006). ”Integration, Separation och allt där emellan. En studie om romska barns skolsituation”. Examensarbete, Socialhögskolan, Lunds universitet.

Eriksson, Sofia (2005). ”Romers rätt till politisk delaktighet och inflytande i Sverige. En diskursorienterad policyanalys av artikel 15 i Ramkonventionen”. C-uppsats(?), Statsvetenskapliga institutionen, Södertörns högskola.

Flodin, Hanna (2007). ”Representationen av romer i Gadjó Dilo”. C-uppsats, Sektionen för Humaniora, filmvetenskap, Högskolan i Halmstad.

Flygare, Beatrice (2003). ”Romer i Sverige: en studie i attitydförändringar utifrån ett aktörs-perspektiv”. C-uppsats, Industriell ekonomi och samhällsvetenskap, Luleå tekniska universitet.

Forsberg, Anna & Agnes Lakatos (2003). ”Romernas upplevelse av diskriminering i Sverige”. C-uppsats, Institutionen för socialt arbete, Socialhögskolan i Stockholm.

Hacker, Jennifer (2006). ”Romer och utbildning: En arena för särskildnad, paradoxer och stigmatisering”. D-uppsats, Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier, Linköpings universitet.

Hult, Emmie (2007). ”Den finsk-romska kvinnan i majoritetssamhället. En kvalitativ intervjustudie om finsk-romska kvinnors upplevelser av diskriminering”. C-uppsats, Sociologiska institutionen, Uppsala universitet.

Ingelgren, Jacob (2006). ”Det romska återtagandet av sin identitet. En undersökning av identitetspolitik hos romska organisationer i EU”. magisteruppsats, Statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet.

Ivansdotter Bill, Elisabeth (1984). ”‘Every time an ass brays - another tinker is dead.’ Om den marginella gruppen ’tinkers’ på Irland”. PM.

Jansson, Thomas (2007). ”Etnicitet och det mångkulturella samhället. Romers vardagliga strategier och dess funktion”. C-uppsats, Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet.

Karlsson, Therese (2005). ”Osynliga minoriteter? Samer och övriga nationella minoriteter i den svenska lärarutbildningen”. Institutionen för barn- och ungdomspedagogik, Umeå universitet.

Kwiek, Gregor (2008). ”Any Rom Will Do? The Process of Implementation & Recruitment in the Struggle for Roma Inclusion”. C-uppsats i etnologi, Stockholms universitet.

Langerova, Tania (1974). ”The Gypsies’ contemporary situation with special regard to Hungary and Czechoslovakia”. 3-betygsuppsats (C-uppsats), Institutionen för allmän och jämförande etnografi, Uppsala universitet.

Larsson, Lars (1982). ”Tattarfrågan under 1900-talet”. B-uppsats, Historiska institutionen, Stockholms universitet.

Lindgren Chin, Johanna (2006). ”Jag vågade aldrig visa vem jag var. En intervjustudie av romer med erfarenhet av studier efter grundskolan”. C-uppsats, Södertörns högskola.

Lindvall, B. & H. Malger (1971). *De svenska zigenarnas demografi*. Institutionen för statistik, Stockholms universitet.

Persson, Anita (2006). "Romska barn lär sig läsa och skriva - en fallstudie". Examensarbete, Lärarutbildningen, Malmö högskola.

Román, Henrik (1992). "Bakgrunder till upphävandet av immigrationsförbudet för zigenare 1954". B-uppsats, Historiska institutionen, Uppsala universitet.

Simicic, Georgina (2002). "Den som tillbringat bara en dag här skulle förstå oss". En studie om romer och deras bostadssituation i Zagreb, Kroatien, Socialhögskolan, Lunds universitet.

Sjöqvist, Katharina (2003). "Romaner om romer: en intertextuell analys av 'Ritzka – zigenarflickan' och 'Katitzi'". C-uppsats, Institutionen för litteraturvetenskap och idéhistoria, Stockholms universitet.

Strand, Elin (2001). "Moving Hearts. Pentecostalism and Gypsy Identity". MA thesis, School of Social Science, London.

Svensson, Christer & Martin Svensson (2005). "Romer och omvårdnad. En litteraturstudie om specifika faktorer av eventuell betydelse för romer i samband med omvårdnad". Examensarbete, Hälsa och samhälle, Malmö högskola.

Szyber, Caroline (2006). "Hur majoriteten påverkar minoriteten. En studie från Slovakien om romers livsförutsättningar och identitet". D-uppsats, Statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet.

Söderlund, Sofia & Elin Wärnelid (2008). "Hip-hop and Construction of Group Identity in a Stigmatized Area: A Field Study regarding Cultural Capital among Roma Youths in Konik, Montenegro". C-uppsats, Institutionen för socialt arbete, Mittuniversitetet.

Wallin, Runa (1987). "Zigenska kvinna: om kvinnorollen över etniska gränser". B-uppsats, Etnologiska institutionen, Göteborgs universitet.

Weström, Pontus (1993). "Zigenarna, Östeuropas glömda minoritet". PM, Institutionen för Östeuropastudier, Uppsala universitet.

Winqvist, Sophie & Anna Riwkin-Brick (2001). "Anna Riwkins zigenarfotografier: det 'tillfälligas' estetik". C-uppsats, Konstvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet.

Vetenskaplig litteratur från övriga Norden

Dyrlund, F. (1974). *Tatere og natmandsfolk i Danmark*. Köpenhamn (Avhandling utgiven år 1872).

Ekeland Bastrup, Olav Rune & Aage Georg Sivertsen (1996). *En landevei mot undergangen: utryddelsen av taterkulturen i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.

Enevig, Anders (1969). *Sigøjnere i Danmark*. Köpenhamn: Forlaget Fremad.

Fodstad, Hjørdis (1999). *Møter mellom tatere og det norske samfunnet: erfaringer fra tvangssterilisering*. Oslo: Institutt for kriminologi, Oslo universitet.

Friman-Korpela, Sarita (2006). ”Romanit ja sosiaalinen oikeudenmukaisuus”, i *Riittävät palvelut jokaiselle. Näkökulmia yhdenvertaisuuteen sosiaali- ja terveydenhuollossa*. Helsinki: Stakes.

Gotaas, Thor (1999). *Tatere i norske folketradisjon*. Espaa: Lokalhistorisk forlag.

Gottfarb, Inga & Bert Isacsson (1992). *The Gypsies of Sweden*. Helsinki.

Gynther, Päivi (2006). *From utopia to quintessence: education law from the viewpoint of Roma and skills deficiency*. Åbo: Åbo Akademi University.

Haave, Per (2000). *Sterilisering av tatere 1934-1977: en historisk undersøkelse av lov og praksis*. Oslo: Norges forskningsråd.

Halsaa, Beatrice (2004). ”Life course in move(ment): Finnish Romany women: an interview with Airi Markkanen”, i *Crossing Borders: Re-mapping Women's Movements at the Turn of the 21st Century*. Beatrice Halsaa, Hilda Rømer Christensen & Aino Saarinen (red.). Odense: University Press of Southern Denmark.

Halvorsen, Rune (2004). *Taternes arbeid for oppreising og anerkjennelse i Norge*. Tapir Akademisk Forlag.

Hannikainen, Lauri & Päivi Hernesniemi (2000). ”Roma Minorities in the Nordic and Baltic Countries: Are Their Rights Realised?” *Juridica Lapponica* (24).

Gotaas, Thor (2000). *Tatere: livskampen og eventyret*. Oslo: Andresen & Butenschön.

Hvinden, Bjørn (red.) (2000). *Romanifolket og det norske samfunnet: følgene av hundre års politikk for en nasjonal minoritet*. Bergen: Fagbokforl.

Häkkinen, Antti (2005). ”Kiertäminen, kulkeminen ja muukalaisuuden kohtaaminen 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun maalaisyhteisössä”, i *Vieraat kulkijat - tutut talot. Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa*. A. Häkkinen, P. Pulma & M. Tervonen (red.). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kauranen, Ralf & Salla Tuori (2002). ”Mapping Minorities and their Media: The National Context – Finland”, i *Minority Media in Europe: A Revolution From Below?* London.

Kopsa-Schön, Tuula (1996). *Kulttuuri-identiteetin jäljillä: Suomen romanien kulttuuri-identiteetistä 1980-luvun alussa*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Lidén, Hilde (2005). *Barn og unge fra nasjonale minoriteter: en nordisk kunnskapsoversikt*. Oslo, Institutt for samfunnsforskning.

Mattila, M (2005). ”Sterilointipolitiikka ja romanit Suomessa vuosina 1950-1970”, i *Vieraat kulkijat - tutut talot. Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa*. A. Häkkinen, P. Pulma & M. Tervonen (red.). Helsinki, Suomen Kirjallisuuden Seura.

- Markkanen, Airi (2003). *Luonnollisesti: etnografinen tutkimus romaninaisten elämäkultusta*. Joensuu: Joensuu University.
- Midbøe, Oyvind (1968). *Eilert Sundt og fantesaken*. Oslo: Universitets forlaget.
- Nordberg, Camilla (2007). *Boundaries of citizenship: the case of the Roma and the Finnish nation-state*. Helsinki: Research Institute, Swedish School of Social Science, University of Helsinki.
- Nyfors, Tina (2007). ”Med egna ord - om romer i en romsk tidskrift”, i *Variera mera, inkludera flera. Åtta essäer om medier, mångfald och migration*. Camilla Haavisto & Ullamaja Kivikuru (red.). Helsinki: Centre for Research on Ethnic Relations and Nationalism & Swedish School of Social Science, University of Helsinki.
- Nygård, Toivo (1998). *Erialaisten historiaa. Marginaaliryhmät Suomessa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa*. Jyväskylä: Atena.
- Okkonen, Heidi (2003). *Romaniperinteen siirtyminen nykypäivänä Suomen romanien lasten- ja kehtolauluperinteen näkökulmasta tarkasteltuna*. Tampere: University of Tampere, Department of Music Anthropology.
- Pettersen, Karen-Sofie (2005). *Tatere og misjonen: mangfold, makt og motstand*. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Pulma, Panu (1999). ”Kun mustalaisleiri muutti kaupunkiin. Romanikysymys Helsingissä ja Tukholmassa 1950-luvulla”, i *Ihmiset ovat kaupunki*. Jari Niemelä (red.). Åbo: Turun Historiallinen Yhdistys. 53.
- Pulma, Panu (2005). ”Ongelmavähemmistöistä vähemmistöongelmaksi: Suomen romanipolitiikka 2. maailmansodan jälkeisellä ajalla”, i *Vieraat kulkijat - tutut talot. Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa*. A. Häkkinen, P. Pulma & M. Tervonen (red.). Helsinki: Suomen Kirjallisuuden Seura.
- Pulma, Panu (2006). *Suljetut ovet: Pohjoismaiden romanipolitiikka 1500-luvulta EU-aikaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Schlüter, Ragnhild (1993). *De reisende. En norsk minoritets historie og kultur*. Norge: ad Notam Gyldendal.
- Schlüter, Ragnhild (1991). ”Forskningsprosjektet: ’De reisende - en glemt minoritet’”, i *Norsk antropologisk tidsskrift* (2).
- Schlüter, Ragnhild (1992a). ”Kvinnens stilling i de reisendes kultur”, i *Kjønn i kjempers fødeland*. Oslo.
- Schlüter, Ragnhild (1992b). ”Kriminalisering av det reisende folket i Norge”, *Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskap* 79(3).
- Tanner, Arno (2000). *Keski- ja Itä-Euroopan romanit: historia, yhteisöt ja nykyolot*. Helsinki: Ulkomaalaisvirasto.

Tervonen, Miika (2003). *Talosta taloon. Kiertäminen romanien toimeentulostrategiana muistelukerronnassa 1920-1965*. Helsinki: Pro gradu (Kandidatexamen), Helsinki University, Department of Social Science.

Tervonen, Miika (2003). ”Tutuissa taloissa. Vaihtoverkostot, riippuvuus ja valta kiertävien romanien ja maanviljelijäväestön välisissä suhteissa 1920-1960”, i *Työväen verkostot*. Sakari Saaritsa & Kari Teräs (red.): Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 16.

Tervonen, Miika (2005). *Elämää veitsen terällä: Kiertävien romaneiden ja maanviljelijöiden väliset suhteet muistelukerronnassa 1920-1960*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Thorolvsen, Anita K. L. (2000). ”Kirurgi på rasemessig grundlag”, *Bladet Forskning* (4).

Viljanen, Anna Maria (2003). ”Järki vai tunteet? Romanitutkimuksen dilemma”, i *Tutkijat kentällä*. Pekka Laaksonen, Seppo Knuutila & Ulla Piela (red.). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 82.

Åberg, Kai (2002). ”Näi laulut kato kertoo meijän elämästä”. *Tutkimus romanien laulukulttuurista Itä-Suomessa 1990-luvulla*. Helsinki: University of Helsinki.

Åberg, Kai (2003). *Romanilauluja Itä-Suomesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Internationell forskning: ett urval

Achim, Viorel & Richard Davies (2004). *The Roma in Romanian history*. Budapest & New York: Central European University Press.

Acton, Thomas (red.) (2000). *Scholarship and the Gypsy Struggle: Commitment in Romani Studies*. Hatfield: University of Hertfordshire Press.

Acton, Thomas & Gary Mundy (1997). *Romani Culture and Gypsy Identity*. Hatfield: University of Hertfordshire Press.

Bakker, Peter & Hristo Kyuchukov (red.) (2000). *What is the Romani Language?* Paris: Centre de recherches tsiganes.

Bakker, Peter & Yaron Matras (red.) (2003). *Bibliography of Modern Romani Linguistics: Including a Guide to Romani Linguistics*. Library and information sources in linguistics, 28. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Bakker, Peter & Marcia Rooker (2001). “The Political Status of the Romani Language in Europe”, *Mercator Working Papers* (3).

Baumann, Max Peter (2000). *Music, Language and Literature of the Roma and Sinti*. Berlin: VWB Verlag für Wissenschaft und Bildung.

Belton, Brian A. (2005). *Gypsy and Traveller Ethnicity: the Social Generation of an Ethnic Phenomenon*. London: Routledge.

- Belton, Brian A. (2005). *Questioning Gypsy Identity: Ethnic Narratives in Britain and America*. Walnut Creek, CA: Rowman & Littlefield.
- Crowe, David M. (2002). *Roma in Ostmittel- und Südosteuropa: Migration, Staatsbürgerschaft und Asyl*.
- Djuric, Rajko (2002). *Die Literatur der Roma und Sinti*. Berlin: Edition Parabolis.
- Fings, Karola & Frank Sparing (2005). *Rassismus-Lager-Völkermord: die nationalsozialistische Zigeunerverfolgung in Köln*. Köln: Emons.
- Gay Y Blasco, Paloma (1999), *Gypsies in Madrid: Sex, Gender, and the Performance of Identity*. Oxford: Berg.
- Gay Y Blasco, Paloma (2000). "The Politics of Evangelism: Masculinity and Religious Conversion among Gitanos", i *Romani Studies* 10:(1).
- Hancock, Ian (2001). "Responses to the Porrajmos: The Romani Holocaust", i *Is the Holocaust Unique? Perspectives on Comparative Genocide*. Alan S. Rosenbaum (red.). Boulder, Colorado: Westview Press.
- Hancock, Ian (2004). "Romanies and the Holocaust: A Re-evaluation and Overview", i *The Historiography of the Holocaust*. Dan Stone (red.). New York: Palgrave.
- Hancock, Ian (2005). "Romani (Gypsy) Religion", i *The Encyclopedia of Religion and Nature*. Bron R. Taylor (red.). London: Thoemmes Continuum.
- Hancock, Ian (2002). *We are the Romani people: Ame sam e Rromane dzene*. Hatfield: University of Hertfordshire Press.
- Hille, Almut (2005). *Identitätskonstruktionen: die "Zigeunerin" in der deutschsprachigen Literatur des 20. Jahrhunderts*. Würzburg: Königshausen & Neumann.
- Horváthová, Jana (red.) (2003). *Le romengro murdaripen andro dijto baro mariben. Genocide of Roma during World War Two*. Prag: Slovo 21.
- Hult, Francis M. (2004). "Planning for Multilingualism and Minority Language Rights in Sweden", *Language Policy* 3.
- Ioanid, Radu (2000). *The Holocaust in Romania: the Destruction of Jews and Gypsies under the Antonescu Regime, 1940-1944*. Chicago: Ivan R. Dee.
- Liégeois, Jean-Pierre (2005). *Gypsies: an Illustrated History*. London: Saqi Books.
- Kenrick, Donald & Thomas Acton (2000). *Scholarship and the Gypsy Struggle: Commitment in Romani Studies: a Collection of Papers and Poems to Celebrate Donald Kenrick's Seventieth Year*. Hatfield: University of Hertfordshire Press.
- Kenrick, Donald & Colin Clarke (1999). *Moving on: the Gypsies and Travellers of Britain*. Hatfield: University of Hertfordshire Press.

- Kenrick, Donald & Donald Kenrick (2004). *The Romani World: a Historical Dictionary of the Gypsies*. Hatfield: University of Hertfordshire Press.
- Kenrick, Donald & Grattan Puxon (1981). *Sinti und Roma: die Vernichtung eines Volkes im NS-Staat*. Göttingen: Gesellschaft für bedrohte Völker.
- Kiddle, Cathy (1999). *Traveller children: a voice for themselves*. London: Jessica Kingsley.
- Klimova-Alexander, Ilona (2005). *The Romani voice in world politics: the United Nations and non-state actors*. Aldershot, Hants, England: Burlington, VT: Ashgate.
- Krokowski, Heike (2001). *Die Last der Vergangenheit: Auswirkungen nationalsozialistischer Verfolgung auf deutsche Sinti* Frankfurt am Main: Campus Verlag.
- Ladányi, János & Iván Szelényi (2006). *Patterns of exclusion: constructing Gypsy ethnicity and the making of an underclass in transitional societies of Europe*. Boulder & New York: East European monographs, distributed by Columbia University Press.
- Lewy, Guenter (2000). *The Nazi Persecution of the Gypsies*. Oxford: Oxford University Press.
- Mayall, David (2004). *Gypsy identities, 1500-2000: from Egyptians and moon-men to the ethnic Romany*. London: Routledge.
- Marsh, Adrian & Elin Strand (2006). *Gypsies and the problem of identities: contextual, constructed and contested*. Istanbul: Swedish Research Institute in Istanbul.
- Marsh, Adrian et.al. (2008). *We are here! Mobilisation of Roma in Turkey against Discrimination and Social Exclusion*. A report produced within the project "Roma Rights in Turkey" implemented by the European Roma Rights Centre in partnership with the Helsinki Citizens' Assembly and the Association for Research, Development and Solidarity with Roma.
- Matras, Yaron (2002). *Romani: a Linguistic Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ringold, Dena, Erika Wilkens & Mitchell A. Orenstein (2005). *Roma in an Expanding Europe: Breaking the Poverty Cycle*. Washington, D.C. & London: World Bank, Eurospan.
- Weiss-Wendt, Anton (2003). "Extermination of the Gypsies in Estonia during World War II: Popular Images and Official Policies", *Holocaust and Genocide Studies* 17:(1).
- Wippermann, Wolfgang (2005). *Auserwählte Opfer? Shoah und Porrajmos im Vergleich: eine Kontroverse* Berlin: Frank & Timme.
- Zimmermann, Michael, "Jews, Gypsies and Soviet Prisoners of War: Comparing Nazi Persecution", i *The Roma. A Minority in Europe: Historical, Political and Social Perspectives*, Roni Stauber & Raphael Vago (red.). Budapest: Central European University Press.
- Zimmermann, Michael (1989). *Verfolgt, vertrieben, vernichtet: die nationalsozialistische Vernichtungspolitik gegen Sinti und Roma*. Essen: Klartext.

Skönlitteratur och memoarer

- Baltzar, Veijo (2008). *Sodassa ja rakkaudessa [I krig och kärlek]*. Helsingfors: Tammi.
- Borge, Liv (1998). *Solens og månens barn: en taterkvinnes beretning*. Oslo: Forum Aschehoug.
- Caldaras, Hans (2002). *I betraktarens ögon*. Stockholm: Pan.
- Caldaras, Hans (2002). ”På scenen var vi respekterade”, i *Bi kberesko bi limoresko. Utan bus utan grav - romska sånger och dikter*. Gunilla Lundgren (red.). Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Caldaras, Monica (1981). *Jävla zigenarunge*. Malmö: Corona.
- Caldaras, Monica, Dragan Caldaras & Håkan Bull (1983). *Zigenarmor berättar: traditionella zigenerska sagor återberättade på svenska och romani*. Stockholm: Fabel.
- Fonseca, Isabel & Maria Ekman (1998). *Begrav mig stående: zigenarna och deras resa*. Stockholm: Ordfront.
- Freud, Jonathan (2006). *Romer*. Stockholm: Leopard.
- Kalander, Berith (1996). *Min mor fånge Z.-4517*. Gällivare: Gällivare kommuns folkbibl.
- Larsen, Britt Karin (1997). *De som ser etter tegn*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Larsen, Britt Karin (1999). *De usynliges by*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Larsen, Britt Karin (1999). *Sangen om løpende bester*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Lundgren, Gunilla, Aljosha Nils-Erik Dimiter Taikon & Amanda Eriksson (1998). *Aljosha, zigenarhövdingens pojke*. Stockholm: Bonnier Carlsen.
- Lundgren, Gunilla, Aljosha Nils-Erik Dimiter Taikon & Amanda Eriksson (2001). *O Aljosa o siav le birevosko*. Stockholm: Podium. I översättning av Hasse J. Columbus & Jonny G. Ivanovitch.
- Lundgren, Gunilla, Amanda Eriksson & Malcolm Jacobson (1999). *Tariq, bergets hövding*. Stockholm: Cura-Läseleket.
- Lundgren, Gunilla, Amanda Eriksson & Malcolm Jacobson (2001). *O Tariq o birevo la plajako*. Stockholm: Podium. I översättning av Jonny G. Ivanovitch & Hasse J. Columbus.
- Lundgren, Gunilla, Malcolm Jacobson & Zenia Tan-Mercowic (1991). *Zenia, en zigenerska*. Stockholm: Alfabeta.
- Lundgren, Gunilla, Sofia Taikon, Amanda Eriksson, et al. (2005). *Sofia Z-4515*. Stockholm: Tranan i samarbete med Podium.
- Mannerfelt, Karine & Ann Eriksson (2003). *Nadja Taikon. Tjejen från Tanto: É sei anda o Tanto*. Stockholm: LL-förlaget.

Taikon, Katarina (2008). *E Katitzji* (översättning till kelderash av Hans Caldaras). Stockholm: Podium.

Taikon, Katarina (1963). *Zigenerska*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Internet

På Internet finns mycket information för den som är intresserad. I Bo Hazells *Resandefolket*, s. 425-426, finns en lista över hemsidor relaterade till resande och romer. En sökning på ”romer”, ”romani” och ”Roma” på Internet ger ett stort antal träffar, både internationellt och nationellt. Följande hemsidor är ett urval av sidor som var tillgängliga i september 2008:

Delegationen för romska frågor: www.romadelegationen.se

European Roma Rights Center: <http://www.errc.org/>

Forum för Levande Historia, om folkmordet på romerna:

<http://www.levandehistoria.se/node/1874>

Immigrant-institutet: www.immi.se/romer

Landsorganisasjonen for Romanifolket, Norge: <http://www.lor.no/>

Patrin, länkar till information om romer och resande i hela världen:

<http://www.geocities.com/~patrin/links.htm>

Radio Romano på Sveriges Radio: <http://www.sr.se/international/>, ”Romani”.

Resandefolket Romanoa Riksorganisation: <http://www.resandefolket.ca.tc/>

Romani.org.: www.romani.org

Romani Studies Institute:

http://www.studentum.se/Romani_Studies_Institute_RSI_Agnesberg_56331.htm

Romano Missio (finska romer): www.romanomissio.fi

RomNews: <http://www.romnews.com/>

Romska ungdomsförbundet: <http://www.rufs.org/>

Språkrådet: www.sprakradet.se/romanichib

Tidskriften *É Romani Glinda*: <http://www.romaniglinda.se/>

Sammanfattning

Inventeringen visar att det i Sverige råder brist på nyanserad och aktuell forskning kring den nationella minoriteten romer. Historiskt har forskningen bedrivits av så kallade ”zigenarexpertter”, som även var inblandade i olika statliga utredningar, bland annat SOU 1923:2 och SOU 1956:43. Idén om att staten skulle kunna påverka och förändra individernas beteende med hjälp av olika former av intervention var djupt rotad i 1900-talets samhälle och hos dåtidens beslutsfattare. Denna syn, att identiteter skulle kunna omstöpas och förändras, skapade förutsättningar för en homogenisering av samhället. De som avvek från den rådande mallen skulle med hjälp av intervention kunna assimileras in i majoritetssamhället. Romerna skulle passas in i mallen genom att de fick bostad, utbildning och arbete. Då försök till assimilering eller så kallad ”rehabilitering” misslyckades, sökte man orsakerna till detta hos romerna och inte hos myndigheterna. Många av de tidiga studier som nämnts i denna rapport hade ”social ingenjörskonst” snarare än vetenskap som syfte, vilket gör det svårt att dra en gräns mellan vetenskapliga och icke-vetenskapliga verk. I det här sammanhanget kan man framförallt nämna Arthur Thesleffs, Allan Etzlers och Carl-Herman Tillhagens studier, men även senare forskning av John Takman, Arne och Ingrid Trankell, Inga Gustafsson, samt Karl-Olov Arnstberg.

Under 1980-talet kom dock en stegvis attitydförändring, som innebar en mer tillåtande syn på mångfald och identitet. Förändringar och identitetsprocesser hos olika grupper och individer började betraktas som långsamma och gradvisa och skulle ske inifrån. Social intervention och manipulativa ingripanden i mänskligt beteende kunde inte accepteras i ett individualistiskt samhälle. Samtidigt bidrog detta till en mer statisk syn på etniska kollektiv, som ibland ansågs vara fundamentalt olika och på så sätt oförenliga.

I den nyaste forskningen om romer i Sverige finns också en rad brister, även om syftet har varit gott. Framförallt har majoritetssamhällets förhållande till minoriteten analyserats. Avhandlingarna av Norma Montesino Parra (2002) och Christina Rodell Olgaç (2006) är exempel på detta. Montesino Parra lyfter upp den statliga interventionspolitiken och betonar ”berättelsen” om ”zigenare” som existerat både hos myndigheter, experter och gemene man. Rodell Olgaç gör en studie om romerna inom utbildningsväsendet då och nu, och även här är det tydligt hur majoritetssamhället har behandlat romerna utifrån den ”berättelse” som existerat under århundradena. Romernas sätt att se på saker och ting har bara undantagsvis utretts och deras misstänksamhet mot majoritetssamhället är ett talande bevis på att deras egna villkor sällan lyfts fram och/eller respekterats. Panu Pulma (2006) gör en komparativ analys om hur staten agerat historiskt i de nordiska länderna och även denna studie bekräftar bilden som målas upp i

Montesino Parras och Rodell Olgaçs studier. Pulmas undersökning är en av de mest nyanserade studierna som finns inom forskningsfältet och komparationer av detta slag välkomnas även av den romska referensgruppen som varit knuten till uppdraget.

Då det kommer till studier som har ett tydligare romskt perspektiv och som för fram romska traditioner och kultur, kan man tyvärr konstatera att det råder ännu större brist på aktuella studier. Det finns en rad språkbeskrivningar (se t.ex. Hyltenstam & Fraurud 1999 och Bijvoet & Fraurud 2007), men ingen djupare forskning har bedrivits kring språkfrågor förrän alldeles nyligen (Carling 2005 och Lindell et.al. 2008, kommande).

Det bör också nämnas att mycket av det som finns skrivet om romerna i Sverige är rapporter och utredningar som genomförts på uppdrag av statliga eller kommunala myndigheter. Även denna inventering är resultatet av ett sådant uppdrag. Statliga utredningar är nödvändiga då det finns brist på forskning, men detta kan dock inte ändra på det faktum att behovet av självständiga vetenskapliga forskningsprojekt är skriande. Forskningen bör framförallt prioritera vetenskapligt motiverade frågor, men det finns även en önskan om att dessa frågor ska formuleras av eller i nära samråd med den romska minoriteten. Det vore önskvärt om romer kunde vara en del i både planeringen och genomförandet av forskningen, men för att romer till fullo kan bli en del av den vetenskapliga processen måste skolan och utbildningssystemet hjälpa fram fler till de högre nivåerna inom landets högskolor och universitet. Ett romskt akademiskt nätverk skulle också bidra till ökad och mer rättvis dialog mellan det romska kollektivet och myndigheter (Kwiek 2008).

De förslag på forskning som ges i den här inventeringen har tagits fram i samarbete med den romska referensgruppen. Framförallt efterlyses forskning kring antiziganismens strukturer, då detta är en fråga som genomsyrar de flesta romers tillvaro, inte bara historiskt sett, utan ännu idag. Vilka mekanismer styr antiziganismen? Hur påverkar diskrimineringen och traumatiseringen romernas liv idag? Dessa frågor är av oerhört stor vikt för inte bara romerna utan även för majoritetssamhället att studera. Frågor som rör "rashygien" och folkmordet på romerna är ett annat efterfrågat område. Andra förslag tar upp mer "positiva" frågeställningar, bland annat kring språkforskning, romsk kultur och identitet. Forskning kring dessa områden har varit eftersatt om än inte obefintlig. Behovet av positivt laddad kunskap och positiva förebilder är således stort.

En av de viktigaste slutsatserna av denna utredning är således att behovet av ny forskning är stort. I rapporten ges förslag på en rad vetenskapligt motiverade frågor, utifrån de kunskapsluckor som finns. En annan slutsats är att romerna själva bör vara med i uppsättningen av ramarna och målsättningarna för den framtida forskningen. Genom ett sådant paradigmskifte kan romernas intressen inom kunskapsproducerandet bäst bevakas.